

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

BÖYÜK BRİTANIYA POSTMODERNİST ROMANININ TİPOLOGİYASI VƏ POETİKASI

İxtisas: 5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (ingilis ədəbiyyatı)

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Yeganə Atamoğlan qızı Abdullayeva**

Elmlər doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2023

IŞIN ÜMUMİ SƏCIYYƏSİ

Təqdim olunan dissertasiya işi Böyük Britaniya postmodernist romanının tarixi və ədəbi-estetik tipologiyasının və poetik sisteminin tədqiqinə həsr olunub.

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Keçən əsrin ortalarından başlayaraq Qərb və Şərq ölkələrinin ictimai, siyasi, iqtisadi həyatında baş verən köklü dəyişikliklər bir çox ənənəvi sosial-əxlaqi və mənəvi dəyərlərin dəyişməsinə təkan vermiş və bu qlobal proses müxtəlif regionların mədəniyyətində fərqli formalarda və istiqamətlərdə cərəyan etsə də mahiyyət etibarilə ortaq tipoloji xüsusiyyətlə səciyyələnmişdir. Keçmiş sosialist məkanında II Dünya müharibəsindən sonra, xüsusən 50-ci illərin əvvəllərindən vüsətlənmiş bu proses ictimai mühitdə müəyyən mülayimləşmə, mədəniyyətdə isə ədəbi yaradıcılıqda, incəsənətdə sosialist realizminin doqmalarının qismən zəifləməsi, “altmışıncılar” nəslinin yaradıcılığında müəyyən modernist meyillərin və azadfikirliliyin meydana çıxması ilə müşayiət olunmuşdur. Bu qlobal inqilabi hadisələr Qərb dünyasından da yan keçməmiş, lakin özünəməxsus şəkildə aşkarlanmışdır. Qərb, o cümlədən Böyük Britaniya mədəniyyətində XX əsrin ortalarından baş verən dəyişikliklər sosialist düşürgəsi ölkələrindən fərqli olaraq, bir tərəfdən, modernizmin böhranı, digər tərəfdən, klassik irsə xüsusi münasibətin, özünəməxsus retrospeksiyanın meydana çıxması ilə fərqləndi. Qərb mədəniyyətində, incəsənət və ədəbiyyatında klassik irs, ədəbiyyatın yenidən “oxunuşu”, təfsiri, ənənə ilə özünəməxsus “oyun” meydana çıxdı. Postmodernist ədəbiyyatın əsasını təşkil edən bu iki meyl Böyük Britaniya postmodernist romanının da əsasını təşkil etmişdir.

Böyük Britaniya postmodernist romanı məhz bu “qızıl dövr” mədəni-ədəbi zəminində meydana çıxdı və bir sıra semantik, tipoloji, janr və üslub xüsusiyyətləri olan özünəməxsus ədəbi və əslində həm də ictimai-mədəni hadisə kimi aşkarlandı. Belə ki, postmodernizm yalnız ədəbiyyat və incəsənəti deyil, bütövlükdə cəmiyyəti, fəlsəfə və nəzəri fikri də əhatə edirdi. Postmodernizm incəsənətin bir cərəyanı kimi yalnız ədəbi-estetik amillərlə deyil, həm də ictimai şüurda,

elmi-fəlsəfi fikirdə baş verən dəyişikliklərlə, semiotikanın inkişafı, fəlsəfi antropologiya, informatika və kibernetikanın və ilk növbədə poststrukturalizmin meydana çıxmasından da təsirlənirdi. Lakin paradoksal cəhət bunda idi ki, bütün bu müasir metodoloji-elmi meyarlarla yanaşı, Böyük Britaniya postmodernist romanı həm də klassikadan, qeyd olunduğu kimi, viktorian ədəbiyyatdan da qaynaqlanırdı.

Beləliklə, Böyük Britaniya postmodernist romanı ədəbi-estetik və həm də fəlsəfi-mədəni baxımdan elmi maraq doğuran məsələ kimi aşkarlanır və aktuallaşır. Böyük Britaniya postmodernist romanının qeyd olunan amillərdən qaynaqlanan poetikası da orijinal olmaqla yanaşı, bütövlükdə müasir postmodernizmi səciyyələndirən xüsusiyyətlərlə seçilir. Böyük Britaniya postmodernist romanını poetik baxımdan ilk növbədə aşağıdakı xüsusiyyətlər fərqləndirir: ədəbi-tarixi paradigmanın genişliyi, retrospeksiya, klassik irsə ironik münasibət, intertekstuallıq və dialojilik, üslubun oyunvariliyi və parodikliyi, ümumən üslubçuluq və sairə. Modernist və realist üslubları qəbul etməyən Böyük Britaniya postmodernist romanının yuxarıda qeyd etdiyimiz mühüm paradoksal cəhəti, klassikanın inkarı ilə yanaşı, viktorian romanın müasir mətnədə istifadə olunan, yeni səpkidə təfsir edilən əsas ədəbi material kimi çıxış etməsi, müasir postmodern romanda özünəməxsus “postmodern viktorian” silsiləsinin yaradılmasıdır. Böyük Britaniya postmodernist romanıçılığında “viktorianlıq” ənənəsi janr, üslub xüsusiyyətləri ilə yanaşı, dəyərlər sistemi, düşüncə tərz, dünyagörüşü, kübar davranış kodeksi kimi mənimsənilir və təqdim edilir. Böyük Britaniya ədəbiyyatının dünyanın ingilis dilli məkanında, ümumən Qərb aləmində və qərbəmeylli ölkələrdə mühüm təsiredici rolunu nəzərə alsaq, ingilis postmodernist romanının və bu vəs ilə viktoriançılığın beynəlxalq əhəmiyyətini təsəvvür edə bilərik. Beynəlxalq miqyasda viktoriançılıq dedikdə, söhbət digər xalqların ədəbiyyatına Böyük Britaniya tarixinin bu dövrünün birbaşa təsirindən getmir. Məsələn Böyük Britaniya postmodernizmində viktorian klassikanın geniş miqyasda aktuallaşmasının beynəlxalq tipoloji rolundan, yəni digər ədəbiyyatlara aid postmodernist yazıçıların da bu zəmində öz milli klassikasına aktiv müraciət

etməsindən ibarətdir. Müxtəlif ədəbiyyatlarda klassik irs, təbii ki, fərqli qavranıla bilər, deyək ki, Azərbaycan postmodernist ədəbiyyatında söhbət milli eposdan (“Kitabi-Dədə Qorqud”, “Koroğlu”), sufi ənənəsindən və XIX əsrin əvvəllərinin tənqidi realizmdən gedir. Bu kimi cəhətlər Böyük Britaniya postmodernist romanının beynəlxalq ədəbi-tipoloji əhəmiyyətini və aktuallığını aşkralayır.

Qeyd edək ki, XX əsrin sonlarında Böyük Britaniyada viktorianlıq ənənəsi yalnız ədəbiyyatda deyil, bütövlükdə cəmiyyətdə, mədəniyyətdə də geniş vüsət almışdı. Postsovet ölkələrinin həmin dövründə milli ənənələrin aktuallaşması ictimai-tarixi proseslər, bu ölkələrin xalqlarında müstəqillik meyllərinin, milli özünüdərkən güclənməsi ilə əlaqədar idi.

Bu amillər apardığımız tədqiqatın nəzəri-poetik və eyni zamanda tarixi-tipoloji baxımdan aktuallığını təsbitləyir. Dissertasiya işinin aktuallığı ilk növbədə Böyük Britaniya postmodernist romanının qeyd etdiyimiz beynəlxalq tarixi-tipoloji əhəmiyyəti, yəni müasir Britaniya romançılığı ilə yanaşı, bütövlükdə postmodernist roman anlayışının və təcrübəsinin, o cümlədən, Azərbaycan postmodernist romanının tədqiqində nəzəri-metodoloji əhəmiyyəti ilə bağlıdır. Tədqiqatın aktuallığını müəyyənləşdirən bu kimi amillər Böyük Britaniya postmodernist romanının geneologiyasının, janr, üslub, kompozisiya xüsusiyyətlərinin tədqiqi ilə yanaşı, ilk növbədə məhz postmodernizmdə orijinal poetik vasitə kimi aşkarlanan və milli filologiyamızda elə də geniş öyrənilməmiş intertekstuallıq, xüsusən müasir mətnin klassik ədəbi ənənə ilə intertekstual dialoqu məsələsi ilə bağlıdır. Böyük Britaniya postmodernist romanında klassik viktorian mətn tarixi-mədəni əhəmiyyət kəsb edən, mürəkkəb, açıq, integrativ, işarəvi fəvqəlmətn kimi aşkarlanır. Müasir postmodernist roman bu fəvqəlmətnlə intertekstual dialoqa girir və bu prosesdən onların məna və forma vəhdəti yaranır. Böyük Britaniya postmodernist romanında bu tematik vəhdətin və struktur-semantik bütövün əsasını Viktoriya dövrünün mədəniyyəti və ədəbiyyatı təşkil edir. Azərbaycan postmodernist romanında isə bu özlü mifoloji mətnlər və epos, sufi poeziyası və maarifçi-tənqidi realizm ənənələrindən ibarətdir. Bu müqayisəni aparmaqda

məqsədımız tədqiqatımızın nəticələrinin nəzəri-metodoloji aktuallığını vurğulamaqdan ibarətdir.

Böyük Britaniya postmodernist romanının viktorian ədəbiyyatı ilə bağlı fəvqəlmətn intertekstual materialı özlüyündə rəmzi səciyyə daşıyır, məkan və zamanca XIX əsr İngiltərə mühitini əhatə edir və ədəbi baxımdan həmin dövrün yazıçılarının yaradıcılığı və janr növləri ilə bağlı alt mətnlərə, deyək ki, Dikkens, Eliot, Tekkereyin bədii, memuar, ədəbi janrlarına uyğun qruplara bölünür. İşarəvi səciyyəli bu diferensiasiyayı Azərbaycan ədəbiyyatında, deyək ki, Kamal Abdullanın “Yarımqıç əlyazma” romanının kompozisiyasını təşkil edən “Kitabi-Dədə Qorqud”, Şah İsmayıl Xətayi, Gəncə zəlzələsi kimi layların postmodernist mətn tərkibində vəhdətində görürük. Eləcə də İlqar Fəhminin “Bakı tarixindən kollaj” əsərində Bakı həyatının müxtəlif laylarından, gizli-aşkar qatlarının vəhdətindən və müasir roman təfəkkürü ilə dialoqundan aşkarlayırıq. Böyük Britaniya postmodernist romanının tədqiqinin özlüyündə elmi aktuallığı ilə yanaşı, milli ədəbiyyatşünaslığımızda xüsusi olaraq araşdırılmamış bu məsələlərin elmi dərkində də xüsusi aktuallığını və böyük əhəmiyyətini bir daha vurğulamaq istərdik.

Ümumiyyətlə, Böyük Britaniya postmodernist romanı, keçən əsrin ortalarından başlayaraq, bu günə qədər dünya ədəbiyyatının aparıcı cərəyanlarından olan postmodernizmin həm ümumi, həm də regional-milli özünəməxsusluğunun araşdırılması baxımından mühüm aktuallığa malikdir. Böyük Britaniya postmodernizminin bu özünəməxsusluğu ilk növbədə C.Faulz, P.Akroyd, M.Bredberi, D.Loc, M.Emis, C.Barns, Q.Svift, A.Bayett, A.Karter kimi yazıçıların yaradıcılığı ilə təmsil olunmuş postmodernist roman janrında aşkarlanır. Bu xüsusiyyətlərdən başlıcası ümumən ingilis mədəniyyətinə xas cəhətdən – tarixə bağlılıq, əslində əludəlikdən ibarətdir və bu cəhət həm neoviktorian, həm də krosskultur və ya postkolonial, eləcə də bioqrafik romanlarda izlənilir. Lakin ümumiyyətlə postmodernizm metodologiyası sənətin, ədəbiyyatın mütləq həqiqəti inikas etmə imkanını mahiyyətcə inkar etdiyi kimi, Böyük Britaniya postmodernist romanında da tarix obyektiv tərzdə əks olunmur. Burada tarixlə, keçmişlə, ironik və bəzən parodik oyun baş verir, tarix ədəbi təxəyyül və uydurma kimi təqdim olunur. Tarix

şərh də olunmur, ədəbi təfsirə məruz qalır. Buna görə də C.Faulz, M.Bredberi, P.Akroyd, C.Barns, A.Bayett, M.Emis, Q.Svift kimi yazıçılarda tarix realist mətnlərdəki kimi hadisəvi süjetə çevrilmir, müəllif və personaj təxəyyülündə müasirliklə ironik şəkildə tutuşdurulur, xüsusi bədii üsul və vasitələrlə bu günə bağlanır, yaddaşda canlanır.

Digər tərəfdən, postmodernizmdə mövcudluq heç bir mənası olmayan anlaşılmaz xaos kimi qavranıldığından və dəyərlər sistemi inkar edildiyindən, varlığı qavramaq yox, hissi şəkildə duymaq olar və Böyük Britaniya postmodernist romanında da bu duyğunun əsasında qorxu, gələcəyə inamsızlıq durur, çıxılmaz vəziyyətdə olan insana tarixin bu gedişatı ilə yalnız barışmaq qalır. Bu zəmində insan bütün cəhdlərinin əbəsliliyini anlayır və nəinki gələcəyə, keçmişə də əvvəlki illüziyalarından fərqli baxmağa başlayır, beləliklə, ciddiyyət ironiya ilə, həqiqət uydurmaqla əvəzlənir, parodiya, bützlərin sarsıtılması önə çıxır. Bununla da postmodernist romanda fraqmentarlıq, montaj, kollaj, intertekstuallıq, metatekstuallıq, mətnlə və oxucuyla oyun, dəyərlərin sarsıtılması, çoxqatlılıq, sinkretiklik, çoxmənalılıq, parodiklik, retrospektiv təhkiyə, müəyyən mənada antiutopiya kimi poetik xüsusiyyətlər formalaşır. Böyük Britaniya postmodernist romanında özünəməxsus bədii çalarda aşkarlanan bütün bu və digər bədii keyfiyyətlər milli olduğu qədər də tipoloji səciyyəli olduğundan, onların tədqiqi həm ədəbi-tarixi, həm də tipoloji baxımdan aktual məsələ kimi meydana çıxır.

Göründüyü kimi, Böyük Britaniya postmodernist romanının tədqiqi həm bu anlayışın, həm də bütövlükdə postmodernizm cərəyanının tarixi-ədəbi qaynaqlarını, intertekstual dialoqun tərəfi olan klassik mətnlər məcmusunu, klassik və müasir mətnlərin vəhdətindən yaranan postmodern fəvqəlmətnin mahiyyətini, postmodernist romanın bir poetik bütöv kimi mövzu və poetik təməlini, mənəvi, estetik, sosial, fəlsəfi məzmununu, motiv və obrazlar sistemini müəyyənləşdirib araşdırmağa və nəzəri-metodoloji ümumiləşdirmələr aparmağa imkan verən aktual məsələdir. Müasir ədəbiyyatşünaslıqda xüsusi elmi problem kimi ayrılıqda akademik tədqiqata cəlb olunmamış bu problemin tədqiqi, digər tərəfdən, yalnız postmodernizmin elmi dərkə və şərhə baxımından deyil,

ümumən modernizmin və klassik realizmin süqut etdiyi müasir dövrdə ədəbi prosesdə ənənə və novatorluq, janr və üslub, millilik və bəşəriyyət, müasirlik və tarixilik kimi bir çox məsələlərin də aydınlaşması və sistemli tədqiqi baxımından aktualıq kəsb edir.

Lakin qeyd etməliyə ki, tədqiq olunan problemin qeyd etdiyimiz ədəbi-tarixi, nəzəri, metodoloji aktualığına baxmayaraq, postmodernist ədəbiyyatın aparıcı janr modifikasiyalarından olan Böyük Britaniya postmodernist romanının ayrı-ayrılıqda fərqli xüsusiyyətləri araşdırılsa da, bütövlükdə ədəbi-estetik anlayış və elmi-nəzəri problem kimi sistemli və əsaslı tədqiqata cəlb edilməmişdir.

Böyük Britaniya postmodernist romanına aid mövcud tədqiqatlarda neoviktorian, krosskultur, bioqrafik romanların janr sinkretikliyi, elmi, publisistik, bədii üslubların çulğaşıqlığı, təhkiyənin retrospektivliyi, zamanın şərtiliyi, keçmişlə müasirliyin daimi dialoqu, yəni M.Bredberinin dediyi kimi, Böyük Britaniya postmodernist romançıların *“dekonstruksiya olunan indi və aydın olmayan gələcək arasında özünəməxsus körpü qurmaq”*¹ cəhdi araşdırılır. Böyük Britaniya postmodernist romanının müxtəlif aspektləri müasir tədqiqatçılardan N.Bentli², R.Kili³, D.Kəstn⁴, C.Açeson⁵, Z.Lider⁶, D.Loc⁷, C.Stringer⁸, D.Hid⁹, O.Cumaylo¹⁰,

¹ Bradbury, M. The modern British novel. 1878-2001. / M.Bradbury. – London: Penguin books, – 2001. – 622 p.

² Bentley, N. Contemporary British Fiction: Edinburgh Critical Guides. / N.Bentley. – Edinburgh: Edinburgh University Press, – 2008. – 245 p.

³ Kiely, R. Reverse tradition: postmodern fiction and the nineteenth century novel. / R.Kiely. – Cambridge: Harvard University Press, – 1993. – 302 p.

⁴ Kastan, D.S. The Oxford Encyclopedia of British Literature. / D.S.Kastan. – Oxford University Press, 2006. – 2656 p.

⁵ The British and Irish Novel Since 1960. / (Ed. James Acheson). – London: Palgrave Macmillan UK. – 1991. – 217 p.

⁶ Leader, Z. On Modern British Fiction. / Z. Leader. – Oxford: Oxford University Press, – 2002. – 319 p.

⁷ Lodge, D. Postmodernist Fiction / The Modes of Modern Writing: Metaphor, Metonymy, and the Typology of Modern Literature / D. Lodge. – Chicago: University of Chicago Press, – 1989. – p.220-245.

⁸ Stringer, J. The Oxford Companion to Twentieth-Century Literature in English. / J.Stringer. – Oxford University Press, 1996. – 784 p.

⁹ Head, D. The Cambridge Introduction to Modern British Fiction, 1950–2000. / D.Head. – Cambridge: Cambridge University Press, – 2002. – 316 p.

K.Gutleben¹¹, V.Pesteryev¹², O.A.Tolstix¹³, V.Novikova¹⁴, V.İvəşeva¹⁵, A.Stovba¹⁶ və başqalarının əsərlərində tədqiq olunur.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında postmodernizm haqqında son dövrlərdə Qorxmaz Quliyev¹⁷, Asif Hacılı¹⁸, Tehran Əlişanoğlu¹⁹, Rüstəm Kamal²⁰, Naidə Məmmədخانова²¹, Aytən Qəhrəmanova²², Salidə Şərifova²³, Nizami Tağısoy²⁴, Rafiq

¹⁰ Джумайло, О. За границами игры: английский постмодернистский роман. 1980 - 2000 // – Москва, Вопросы литературы, – 2007. №5, – с. 7-45.

¹¹ Gutleben, Ch. Nostalgic Postmodernism: The Victorian Tradition and the Contemporary British Novel / Ch.Gutleben. – Amsterdam: Rodopi, – 2001. –248 p.

¹² Пестерев, В.А. Модификации романной формы в прозе Запада второй половины XX столетия. / В.А.Пестерев. – Волгоград: Изд. Волгоградского государственного университета, – 1999. – 205 с.

¹³ Толстых, О.А. Английский постмодернистский роман конца XX века и викторианская литература: интертекстуальный диалог (на материале романов А.С.Байетт и Д.Лоджа): /дисс. кандидата филологических наук/ – Екатеринбург, 2008. – 207 с.

¹⁴ Новикова, В.Г. Британский социальный роман в эпоху постмодернизма. Монография. / В.Г.Новикова. – Нижний Новгород, – 2013. – 369 с.

¹⁵ Ивашева, В.В. Литература Великобритании XX века. / В.В.Ивашева. – Москва: Высшая школа, – 1984. – 488 с.

¹⁶ Стовба, А.С. Жанровое своеобразие и тенденции развития английского постмодернистского романа к. XX–н. XXI в. / А.С.Стовба // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. Сер.: Філологія, – 2013. Вип. 67, № 1048, – с.191-196

¹⁷ Quliyev, Q. Postmodernizm // «Azərbaycan» jurnalı, – 2005. № 9, s.177-182; Quliyev, Q. Postmodernizm və bədii ədəbiyyat: [Elektron resurs] // 525-ci qəzet, 05.10.16. URL: // https://525.az/site/?name=xeber&news_id=65297#gsc.tab=0

¹⁸ Hacılı, A. Kamal Abdulla: seçimin morfolojiyası. / A.Hacılı. – Bakı: Mütərcim, – 2010. – 132 s.; Hacılı A. XX əsr ədəbi düşüncələr tarixi (xatirələr, manifestlər, konsepsiyalar). – Bakı: AU, – 2018. – 340 s.

¹⁹ Əlişanoğlu, T. Yeni ədəbi nəsil: axtarışlar, problemlər: [Elektron resurs]. URL: http://bizimasr.media-az.com/arxiv_2002/may/113/tengid_romani.html

²⁰ Kamal, R. Sözü işığa danışdım (məqalələr, esselər, reseenziyalar, etüdlər)/ R.Kamal. – Bakı, – 2012. – 248 s.

²¹ Мамедханова, Н.Дж. Французский роман 70-90-х годов XX века. Поиски новой концепции жизни и героя. / Н.Дж.Мамедханова. – Баку: «Элм», –2001. – 328 с.

²² Гахраманова, А.Ф. Английский идеологический роман конца XX столетия. Проблемы художественного перевода в свете когнитивизма. / А.Ф.Гахраманова. – Баку, «ОКА Offset», – 2013. – 240с.

Yusifovlu²⁵, Nərmin Kamal²⁶ və başqalarının monoqrafiya və məqalələri, müzakirə materialları dərc olunmuşdur.

Lakin filoloji baxımdan böyük elmi əhəmiyyəti olan Böyük Britaniya postmodernist romanın özünəməxsus ədəbi-estetik anlayış kimi tipologiyası və poetikası bu vaxta qədər sistemli akademik tədqiqata cəlb edilməmişdir. Postmodernizm özü bütövlükdə ədəbi olmaqla bərabər, həm də ictimai-mədəni və fəlsəfi-ideoloji hadisədir, xüsusi qavrayış üsulu və poetik sistemdir. Postmodernist ədəbiyyatın bütün bu semantik, funksional və struktur xüsusiyyətləri tam dərinliyi ilə roman janrında təzahür edir. Buna görə də tədqiqatda Böyük Britaniya postmodernist romanının aktual tarixi-tipoloji və nəzəri-poetik problemləri: diaxron və sinxron aspektlər, genealogiyası, təşəkkül dinamikası və nəzəri-ideoloji metamorfozları, ideya-konseptual zəmini, janr və üslub modifikasiyaları, mənlərdəki təhkiyə strategiyaları, intertekstuallıq və mifopoetika məsələləri, tarixin kroskultural tipologiyası, lokal, qlobal və qlokal interpretasiyası kimi aktual məsələlər tədqiq olunmuşdur.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini keçən əsrin ortalarından etibarən dünya ədəbi-bədii fikrində aparıcı mövqelərdən birinə çevrilmiş postmodernizm və onun roman janrında təzahür xüsusiyyətlərini araşdırmaq təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti isə, həmin problemin araşdırılmasından çıxan nəticələrin ümumiləşdirilməsi və sistemləşdirilməsindən ibarətdir. XX əsrin ortaları və XXI əsrin əvvəllərində yaranan Böyük Britaniya postmodernist romanının məzmun və poetika xüsusiyyətlərinin tarixi-ictimai və ədəbi-mədəni kontekstdə sistemli araşdırılması, Böyük Britaniya postmodernist romanının tarixi-tipoloji özünəməxsusluğunun və funksional xüsusiyyətlərinin

²³ Şərifova, S. Çağdaş Azərbaycan postmodern romanı. / S.Şərifova. – Bakı: “Elm və təhsil”, – 2015. – 104 s.

²⁴ Tağısoy, N. Postmodernizmin bəzi xüsusiyyətlərinə fraqmentar baxış // – Bakı, Ulduz, – 2018. № 05 (588) may, – s.44-50

²⁵ Yusifli, R. Postmodernizm və onun nəzəri estetik prinsipləri: [Elektron resurs]. URL: <https://manera.az/ede-biyyat/2741-postmodernizm-ve-onun-nezeri-estetik-prinsipleri-maneraaz.html>

²⁶ Kamal, N. Umberto Eko və postmodernizm fəlsəfəsi. / N.Kamal. – Bakı: Qanun, – 2008. – 208 s.

diaxron və sinxron aspektlərdə öyrənilməsi dissertasiya işinin predmetinə aiddir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Yuxarıda qeyd olunan problemlər nəzərə alınaraq, aşağıdakı məsələlərin öyrənilməsi tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Tədqiqatın *məqsədi* – Böyük Britaniya postmodernist romanının genealogiyası, təşəkkül dinamikası və nəzəri-ideoloji metamorfozlarını, formalaşma şəraitini və prinsiplərini, roman mətnlərinin struktur-kompozisiya xüsusiyyətlərini, tarixin krosskultur bədii təfsirini təhlil edərək, ədəbi tipologiyasını və poetik xüsusiyyətlərini aşkarlamaq və şərh etməkdən, alınmış elmi qənaəti ümumiləşdirməkdən ibarətdir. Böyük Britaniya postmodernist romanının U.Qoldinq, M.Spark, C.Faulz, M.Bredberi, P.Akroyd, Q.Svift, K.İşiquro, C.Barns, M.Emis, H.Qureysi, Z.Smit kimi aparıcı nümayəndələrinin yaradıcılığının qeyd olunan aspektlərdə tədqiqi nəticəsində yalnız roman janrı deyil, bütövlükdə Britaniya və Qərb ölkələri ədəbiyyatında postmodernizm cərəyanının forma və məzmun xüsusiyyətlərini, bədii özünəməxsusluğunu səciyyələndirməyə və tipoloji cəhətdən ümumiləşdirməyə imkan verəcəkdir.

Tədqiqatda qarşıya qoyulan *vəzifələrə* aşağıdakılar daxildir:

–Böyük Britaniya postmodernist romanı anlayışının məzmununun ümumi şəkildə müəyyənləşdirilməsi;

–postmodernizmin fəlsəfi-estetik əsaslarının və bunların roman yaradıcılığında inikasının araşdırılması;

–postmodernist ədəbiyyatın ümumi təşəkkül qanunauyğunluqlarının və tipoloji özünəməxsusluğunu şərtləndirən amillərin aydınlaşdırılması;

–postmodernist romanda universal və spesifik xüsusiyyətlərin şərh;

–postmodernist romanda ənənə ilə müasirliyin sintezinin səciyyələndirilməsi;

–postmodernist romanda parodiya, simulyakr, ironiya-oyun kimi üslubi vasitələrin poetik mahiyyətinin və tətbiqi üsullarının öyrənilməsi;

–postmodernist romanda janr polifonizminin semantik-struktur xüsusiyyətlərinin araşdırılması;

–roman-mif, roman-pritça, roman-nağıl kimi janr modifikasiyalarının təhlil edilməsi;

–postmodernist romanının struktur-kompozisiya xüsusiyyətlərinin səciyyələndirilməsi;

–postmodernist romanda monofonik və polifonik narrativ vasitələrin tədqiqi;

–postmodernist romanda intertekstuallıq və onun mədəniyyətlərarası və nəsillərarası dialoq kimi elmi şərh;

–postmodernist romanının mifopoetikasını məsələlərinin təhlili, arxetip-süjet və arxetip-obrazların semantik və funksional səciyyəsi;

–postmodernist romanda tarixi kontekstə münasibətin özünəməxsusluğunun – tarixin krosskultur tipologiyasının elmi təfsiri;

–tarixin lokal, qlobal və qlokal zəmində interpretasiyasının diferensial və ümumi cəhətlərinin araşdırılması;

–postmodernist roman və ümumən postmodernizm məsələlərinin gələcək araşdırmaları üçün nəzəri-metodoloji müddələrin ümumiləşdirilməsi.

Tədqiqat metodları. Dissertasiya işində müqayisəli-tipoloji və müqayisəli-tarixi, mədəni-tarixi, struktur-semantik, bioqrafik tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir. Tədqiqat prosesində konkret vəzifələrin səciyyəsinə uyğun olaraq, təsvir, təhlil, təfsir, intertekstual təhlil kimi araşdırma üsullarından, məsələyə dair mütəxəssislərin mövcud araşdırmalarındakı elmi qənaət və konseptual müddələrdən də istifadə olunmuşdur.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar.

–Böyük Britaniya postmodernist romanı dünya ədəbiyyatında XX əsrin sonları – XXI əsr postmodernist cərəyanının metamətn məkanında özünəməxsus məzmun, forma və funksional xüsusiyyətləri ilə fərqlənən orijinal janr modifikasiyasıdır;

–universal və spesifik xüsusiyyətləri cəmləşdirən Böyük Britaniya postmodernist romanının tipoloji özünəməxsusluğu tarixi keçmişlə, xüsusən viktorian klassika ilə fəal intertekstual dialoqla səciyyələnir;

–intertekstual dialoq Böyük Britaniya postmodernist roman mətninin müxtəlif qatlarında aşkarlanır və mətn semantikasına, janr sisteminə, kompozisiya-süjet quruluşuna, bədii məkan və zamana,

monofonik və polifonik təhkiyə vasitələrinə, üslub və dilə, obraz, rəmz və işarələrə sirayət edir;

–intertekstual dialoqun obyektini olan klassik irsə və tarixə münasibət Britaniya postmodernist romanında klassik realizm və modernizmdən fərqli, təkrar dəyərləndirmə və yeni təfsir şəklində aşkarlanır;

–postmodernist romanda ənənə ilə müasirliyin, klassika ilə yeniliyin dialoqu və sintezində formaca mənimsəmə, təbdil, təqlid, təfsir kimi üsullardan, mahiyyətcə isə parodiya, simulyakr, ironiya-oyun, dekonstruksiya və rekonstruksiya kimi üslubi vasitələrdən istifadə olunur;

–postmodernist roman mifopoetik düşüncəni və konteksti canlandırır, arxetip-süjet və arxetip-obrazlar aktuallaşır, roman-mif, roman-pritça, roman-nağıl kimi janr modifikasiyaları önə çıxır;

–tarixə, keçmiş və indinin dialoquna özünəməxsus münasibət, tarixin lokal, qlobal və qlokal zəmində interpretasiyadan ibarət olan krosskultur təfsir tipologiyası aşkarlanır;

–Böyük Britaniya postmodernist romanının tədqiqi ümumilikdə postmodernizm məsələlərinin və digər xalqların ədəbiyyatındakı postmodernist roman janrının gələcək araşdırmaları üçün nəzəri-metodoloji müddələrin ümumiləşdirilməsinə imkan verir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işində Böyük Britaniya postmodernist romanı ədəbi-tarixi və ədəbi-nəzəri anlayış kimi qarşıya qoyduğumuz vəzifələr baxımından sistemli və kompleks şəkildə ilk dəfə araşdırılmışdır. İlk dəfə olaraq, Böyük Britaniya postmodernist romanının ədəbi tipologiyası və poetikası diaxron və sinxron aspektlərin vəhdətində, bir tərəfdən, tarixi-mədəni proseslərin, ictimai şüurun, fəlsəfi-estetik fikrin, ənənə və novatorluğun, digər tərəfdən, forma və məzmunun, bədii mətnin immanent daxili aləminin, struktur-semantik, üslub, janr, kompozisiya, təhkiyə, obraz və s. vəhdətində, dialektik birliyində sistemli tədqiq olunmuşdur. Poetik sistemlə tarixi proseslərin vəhdətdə araşdırılması Böyük Britaniya postmodernist romanının tarixi-tipoloji özünəməxsusluğunu və funksional xüsusiyyətlərini ilk dəfə sistemli, bir-biri ilə əlaqədə təhlil etməyə şərait yaratmışdır.

Eləcə də, Böyük Britaniya postmodernist romanında ənənə və novatorluq, keçmiş və müasirlik, tarix və yeni kontekst arasında dialoqun özünəməxsusluğu, tarixə və klassikaya bu günün təfəkkürü ilə parodik, oyunvari, ironik yanaşma müasir tarixi gerçəklik, Britaniyanın postkolonial və multikultural mühiti fonunda tədqiq olunmuşdur.

Problemin bu aspektdə tədqiqi Böyük Britaniya postmodernist romanının təhlili əsasında bütövlükdə müasir postmodernist əsərlərin, o cümlədən postmodernist romanın məzmun və poetika xüsusiyyətlərini tarixi-ictimai və ədəbi-mədəni kontekstdə sistemli araşdırmağa və nəzəri səpgidə ümumiləşdirməyə, eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatı ilə müqayisəli təhlillər aparmağa imkan verən nəzəri-metodoloji baza yaratmışdır.

Tədqiqatda filoloji fikrimizdə ilk dəfə Böyük Britaniya yazıçılarının postmodernist romanlarının bədii xüsusiyyətləri müqayisəli təhlil edilmiş, müxtəlif müəllifləri səciyyələndirən aparıcı meyllər təsnif olunaraq izah olunmuşdur. Bu baxımdan U.Qoldinq yaradıcılığında “açıq əsər” meyarları ilə ingilis fəlsəfi roman ənənələrinin simbiozu; M.Sparkın romanlarında ənənə ilə müasirliyin Britaniya romançılığı üçün yeni məzmun və formada sintezi; intertekstuallığın M.Bredberinin romanlarında mədəniyyətlərarası, P.Akroydun romanlarında isə nəsillərarası dialoq kimi təzahürü; tarixi prosesin Q.Sviftin “Sutorpaq” romanında “nəsil tarixçəsi” formasınadək “kiçildilməsi”, K.İşiquronun “Dəfn olunmuş nəhəng” romanında isə “geolokasiya” müstəvisində təkrar dəyərləndirilərək lokallaşdırılması; tarixə global zəmində yanaşan C.Barnsın “Dünyanın tarixi 10½ fəsildə” romanında filogenezin sarkastik təfsiri, M.Emisin “Zamanın oxu” romanında isə tarixin “anesteziya effekti”nin təkrar interpretasiyası; H.Qureyşinin “Şəhərkənarından olan Budda” romanında postkolonial utanc probleminin, Z.Smitin “Ağ dişlər” romanında isə multikultural dəyərlərin postmodernist qlobal şərhə kimi məsələlərin ilk dəfə müqayisəli təhlili də postmodernizmi, bütövlükdə müasir ədəbi-mədəni mühitdə baş verən prosesləri daha dolğun anlamağa imkan verə biləcək yeniliklərdən hesab oluna bilər.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti bir neçə amillə müəyyənləşir:

–əvvəla, tədqiqatda tarixi-tipoloji və nəzəri-poetik yanaşmaların vəhdətdə tətbiqi, yəni mətdaxili və mətdənkənar, diaxron və sinxron amillərin bir sistem daxilində, qarşılıqlı əlaqədə təhlil və təfsir olunması filoloji tədqiqatlarda, ədəbiyyatşünaslığımızda sistemli tədqiqat üsulunun istifadə dairəsinin genişlənməsində və dərinləşməsində əhəmiyyətli rol oynaya bilər;

–ikincisi, müasir əsərdə – postmodernist romanda tarixi faktların və klassik irsin birbaşa mənimsənilən, təbdil və istifadə edilən material kimi deyil, bu günün tarixi-mədəni, ədəbi konteksti ilə, plüralizmin prioritet sayıldığı postmodernist müəllif qavrayışı ilə, mətnlə və oxucu ilə canlı dialoqda olan mütəhərrik, dinamik yaradıcılıq amili kimi aktuallaşması yeni dövr ədəbiyyatının tədqiqində mühüm nəzəri müddəə kimi istifadə oluna bilər;

–üçüncüsü, Böyük Britaniya postmodernist romanının Britaniya tarixi-mədəni mühitindən qaynaqlanan özünəməxsus ədəbi-bədii hadisə kimi tədqiqi bəzən universal, kosmopolit anlayış hesab olunan postmodernizmin eyni zamanda milli ədəbi sistem olduğunu təsdiqləməyə və bu səpgidə də araşdırmalar aparmağa imkan verən nəzəri zəmin kimi dəyərləndirilə bilər;

–dördüncüsü, Böyük Britaniya postmodernist romanında klassik irslə, arxetip anlayışlar, mifoloji qavrayış və sistemlə, folklorla canlı dialoq postmodernizm cərəyanının ənənədən mütləq şəkildə uzaqlaşan bir yaradıcılıq üsulu deyil, ona özünəməxsus tərzdə yanaşan, canlı yaradıcılıq amilinə çevirən, mətnlərin alt qatında tarixi dövrləri və mədəni mərhələləri çulğışdıran ədəbi cərəyan olduğunu təsbitləyir.

Bu kimi amillər tədqiqat işinin nəticələrinin yalnız Böyük Britaniya ədəbiyyatının deyil, digər ədəbi mühitlərin də tədqiqində istifadəyə imkan verən aktuallığa və əhəmiyyətə malik olduğunu göstərir.

Dissertasiyanın praktik dəyəri əldə edilmiş nəticələrin respublikanın ali məktəblərinin filologiya fakültələrində “Xarici ölkələr ədəbiyyatı tarixi”, “Britaniyaşünaslıq”, “Avropaşünaslıq”, “İxtisas dili ölkəsi ədəbiyyatı”, “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi” fənlərinin, ədəbiyyatşünaslıq üzrə xüsusi kurs və seminarların tədrisində, elmi

tədqiqat işlərinin yazılmasında, dərsliklərin və dərs vəsaitlərinin hazırlanmasında istifadə edilə bilməsindədir.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin əsas müddəaları Azərbaycan Dillər Universitetin Xarici ölkələr ədəbiyyatı kafedrasının iclaslarında, doktorant və dissertantların seminar və konfranslarında və beynəlxalq elmi konfranslarda müzakirə olunub. Tədqiqat işinin məzmununu əhatə edən əsas müddəa və nəticələr Beynəlxalq elmi konfranslardakı məruzələrin tezislər toplusunda, həmçinin Azərbaycan Respublikasında, eləcə də xarici ölkələrdə – Kanada, Polşa, ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Ukrayna, Qazaxıstanda elmi jurnallarda çap olunmuş məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Xarici ölkələr ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, hər biri bir neçə bölmədən ibarət olmaqla dörd fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın Giriş hissəsi 13 səhifə, 23796 işarə, I fəsil 57 səhifə, 113975 işarə, II fəsil 82 səhifə, 161621 işarə, III fəsil 54 səhifə, 104115 işarə, IV fəsil 49 səhifə, 95523 işarə, Nəticə 9 səhifə, 18495 işarədir. Dissertasiyanın ümumi həcmi istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla, 517525 işarədir.

TƏDQIQAT İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində tədqiqat işinin mövzusunun aktuallığı, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti qeyd olunur, tədqiqatın predmeti, vəzifələri və metodları, habelə dissertasiyanın müdafiyyə təqdim olunan müddəaları təsvir olunur.

Dissertasiyanın **“Postmodernist romanın genealogiyası, təşəkkül dinamikası və nəzəri-ideoloji metamorfozları”** adlanan **I fəsil** üç yarımfəsildən ibarətdir.

“Postmodernist düşüncənin fəlsəfi-semiotik və estetik əsasları və onun bədii fikirdə inikası” adlı birinci yarımfəsildə postmodernist düşüncəni müəyyənləşdirən diaxronik amillər, fəlsəfi, estetik, elmi məktəb və cərəyanlar, ilk növbədə semiotika nəzərdən keçirilir,

ictimai şüurun əksər sahələrinə sirayət edən bu düşüncə tərzinin bədii fikirdə inikası şərh olunur.

Postmodernizm klassik ədəbi ənənədən və modernist cərəyanlardan mahiyyətə köklü fərqlənsə də, tarixi, ictimai, mədəni-estetik proseslərdən təcrid olunmayıb və bu prosesləri həm əks etdirir, həm də onlara güclü təsir göstərir. Postmodernizmi ədəbi-bədii cərəyanlar müstəvisində, estetikada və ədəbiyyatşünaslıqda metodoloji prinsiplər kompleksinin bazasında müqayisə edən ədəbiyyatşünas Q.Quliyev yazır: *“postmodernizm tarixi, sosial və milli kontekstlərdən asılı olaraq humanitar fikrin tarixində misli görünməmiş hərəkətlilik, çeviklik, “mühit”ə uyğunlaşma keyfiyyətləri nümayiş etdirən fəlsəfi, epistemoloji, elmi-nəzəri, estetik təsəvvürlər kompleksidir”*²⁷. Q.Quliyevin fikirlərinin davamı olaraq qeyd etmək yerinə düşər ki, postmodernizm yarandığı dövrdən başlayaraq özündən əvvəlki bütün fəlsəfi, bədii-estetik fikirlərlə “uyğunlaşmağa” meyillidir və fəlsəfi-estetik hadisə kimi strukturalizmin, poststrukturalizmin və dekonstruktivizmin içində formalaşmışdır. Bəri başdan qeyd edək ki, bu “uyğunlaşma” daha çox inkar və təhdid anlamına uyğun gəlir. Postmodernizm çox geniş, bir-birinə zidd fəlsəfi-metodoloji konsepsiyalardan, K.Marks, F.Nitşe, M.Haydeqqer, Z.Freyd, F. de Sössür, L.Vitqenşteyn, R.Bart, J.Derrida, M.Fuko, J.-F.Liotar, J.Bodriyar kimi fərqli mütəfəkkirlərin fəlsəfi-elmi görüşlərindən qaynaqlanır.

Postmodernizm marksizmdən iqtisadiyyatın insan və cəmiyyətin tarixi inkişafındakı həlledici rolu ideyasını, insanların iradə və düşüncəsindən asılı olmayaraq iqtisadi amillərin tarixi proseslərə təsiri və nəticə etibarilə, iqtisadi münasibətlərin hakim olduğu kapitalizm cəmiyyətində sosial ədalətin yoxa çıxması, özgələşmənin insanın həyatına faciəli təsir etdiyi, inşanın yadlaşmasına, şəxsiyyətin tənhaləşməsinə gətirib çıxardığı fikrini əxz etmişdir²⁸.

²⁷ Quliyev, Q. XX əsr ədəbiyyatşünaslıq konsepsiyaları. / Q.Quliyev. – Bakı, – 2012. – s. 254.

²⁸ Новая философская энциклопедия (в 4 томах, 2001): [Электронный ресурс]. URL: <http://philosophy.-niv.ru/doc/encyclopedia/new-philosophical/articles/881-/marks.htm>

Z.Freydin düşüncələri bu ədəbi cərəyanda irrasional və şüursuzluq amilinin, təhtəlüşüurun, arxetiplərin əhəmiyyətini önə çıxartmışdır. Postmodernizm Fridrix Nitsşe fəlsəfəsindən bəşəri dəyərləri yenidən dəyərləndirməyi, rəasionalizmdən və onun yaratdığı “humanizm illüziyası”ndan imtinanı, mütləq həqiqət anlayışının inkarını və insan həyatının bütün sahələrində – əxlaq və idrakda plüralizmin və relyativizmin təsbitini, düşüncə və dilin xaotik təəssüratların nizamlanması üçün vasitə olmasını və dünyanın əsl mahiyyətini daha da təhrif etməsi fikrini qəbul etmişlər.

Postmodernizmin ədəbi-estetik konsepsiyasında F. de Sössürün strukturalizm nəzəriyyəsi, dilin immanent işarələr sisteminin təfsiri əhəmiyyətli zəmin olmuşdur. Lüdviq Vitqenşteynin dilin məntiqi strukturu, düşünən insanın işarə və məna qarşılığına əsaslanan, *“fəaliyyətin komponenti və ya həyat forması”* olan dil oyunları²⁹ anlayışları da nəzərə alınmalı vacib qaynaqlardandır. Postmodernizm Martin Haydeqgerin fəlsəfi baxışlarındakı həqiqət məfhumu – insanın reallıq haqqında təsəvvürlərində deyil, onun varlığında “gizlənən”, həqiqi varlıq olan və obyektiv varlıqla eyniləşən həqiqət anlayışı mühüm yer tutur və postmodernizmin həqiqət anlayışının əsasında durur: *“Bizim üçün həqiqət nəinki həqiqi adlandırdığımız hər şey, eyni zamanda həqiqi və yalan kimi bizim ilk növbədə öz həqiqətimizdən çıxış etdiyimiz formada hər şey haqqında dediklərimizdir”*.³⁰ Həqiqətin insan varlığında yaranması və insan varlığının istənilən təzahüründə aktual şəkildə iştirak etməsi, mövcudluq və yoxluq arasında “keçid” məfhumu³¹ postmodernist konsepsiya və ədəbi təcrübədə əhəmiyyətli mövqedədir.

Postmodernizm fəlsəfəsinin və ədəbi təcrübəsinin təşəkkülündə strukturalizm, semiotika, poststrukturalizm təlimlərinin, xüsusən R.Bart, J.Derrida, M.Fuko, J.-F.Liotar və başqalarının müstəsna rolu olmuşdur. R.Bartın aktuallaşdıraraq təhlil etdiyi xüsusi “yazı tipi”,

²⁹ Витгенштейн, Л. Философские работы. / Л.Витгенштейн.– Москва: Гнозис, – Часть I. – 1994. –с. 88.

³⁰ Хайдеггер, М. О сущности истины / Разговор на проселочной дороге/ М.Хайдеггер.– М.: Высшая школа, – 1991. – с. 27.

³¹ Хайдеггер, М. Время и бытие: ст. и выступления /М.Хайдеггер. Пер. с нем. – Москва: СПб.: Наука, – 2007. – с. 289.

“müəllifin ölümü”, diskurs, konnotativ və denotativ məna aspektləri postmodernizm konsepsiyasını müəyyənləşdirən amillər oldu və Jak Derridanın irəli sürdüyü “dekonstruksiya” anlayışı vasitəsilə postmodernist poetikanın tipologiyasını təyin etdi. Dekonstruksiya postmodernizmə klassikaya, ətalətli ənənəyə xüsusi münasibəti, daşlaşmış formaları “dağıdıb yenidən qurmağa” əsaslanan yaradıcılıq meyarını gətirdi. J.Derridanın nəzəriyyəsində ümumbağlılıq ümuməvəzətməyə çevrilir. Paralellər, izomorfizmlər, metaforalar, alleqoriya və iqtibaslar, sözlərin “yerdəyişməsi” bu nəzəriyyənin əsasını təşkil edir. J.Derridanın dekonstruksiyasında sözün etimologiyası onun konseptuallığını üstələyir və ən nəhayət, J.Derridanın “*nə bu, nə o, həm o və həm də bu*”³² yanaşması dekonstruksiyanın əsasını təşkil edir. J.Derrida “*arxiyazı*” anlayışını irəli sürür və onun “ümumiyyətlə yazı” olmasını, şifahi nitqdə və düşüncədə gizli şəkildə iştirakını qeyd edir. “Arxiyazı” bu mənada varlıq anlayışına yaxınlaşır. O bütün yazı növlərinin əsasında, bütün digər ifadə formalarında yerləşir. J.Derridaya görə ilkin olan “yazı” nə vaxtsa öz yerini şifahi nitqə və sözə verib. “Yazı” prosesi canlı nitqin kölgəsinə çevrilərək ikinci dərəcəli olub. Bu mənada “yazı” nitq və sözdən heç də az məna kəsb etmir. Postmodernizmdə “yazı” anlayışı J.Derridanın konsepsiyasına söykənir və mətndəki arxiyazı gizli mənalara açılmasına yönəlir. J.Derridaya görə, mətn xüsusi məna daşıyır və “*hər şey mətndir*” ifadəsi “*dildən kənarında heç nə yoxdur*”³³ prinsipinə söykənir.

Postmodernizmin fəlsəfi əsaslarını formalaşdırmış alimlərdən Mişel Fuko mətnin yalnız bir interpretasiyasının olmasını təkzib edir. Onun “*Biliyin arxeologiyası*”³⁴ konsepsiyası postmodernizmin estetik əsaslarından sayılır. “Biliyin arxeologiyası”nın aparıcı ideyası, epistemi – “*bilik – dil*” anlayışıdır. M.Fukoya görə epistem “mədəniyyətin fundamental kod”u olaraq, konkret biliyi, elmi və

³² Деррида, Ж. Голос и феномен, и другие работы по теории знака Гуссерля. / Ж.Деррида. – Санкт-Петербург: СПб.: Алетейя, – 1999. – с. 11.

³³ Деррида, Ж. О грамматологии. / Ж.Деррида. Пер. с фр. и вст. ст. Н.Автономовой. – Москва: «Ad Marginem», – 2000. – с. 384

³⁴ Фуко, М. Археология знания. / М.Фуко. – Санкт-Петербург: СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия», Университетская книга, – 2004. – 416с.

düşüncə tərzini müəyyən edir. M.Fukonun nəzəriyyəsində aparıcı ideyalardan biri “*bilik – zor*” və “*bilik – hakimiyyət*” anlayışlarıdır. Filosof F.Nitsşenin “hakimiyyət əzmi” ideyasını inkişaf etdirərək “*biliyin əzmi*” anlayışını ondan kənarında təsəvvür etmir. Onun fikrincə “biliyin əzmi”ni “hakimiyyət əzmi” sürətləndirərək “mütləq hakimiyyətə” gətirib çıxarır. M.Fukonun konsepsiyasında hakimiyyət hansısa sinfin “özünükü” ola bilməz və onun “tutmaq” və ya kiməsə “ötürmək” mümkün deyil. O bütün cəmiyyətə sirayət edir və belə cəmiyyətdə insana və humanizmə yer yoxdur. K.Marksın sosial-iqtisadi formalar nəzəriyyəsinə istinad edən M.Fuko onu diskurs formaları ilə əvəz edir. Yəni nəsnelərin arxeologiyasını biliyin arxeologiyasına dəyişir. Onun nəzərində diskursiv formalar elə “dil materialı”dır. Demək, danışan və yazan insan diskurslardan yararlanır və nəticə etibarilə insan taleyi də onlardan asılıdır. Dilin hakimiyyəti diskurslarda – diskursiv təcrübələrdə həyata keçir və beləliklə, biliyin arxeologiyası gerçəkliyə çevrilir. Diskursun rolu insanların davranışlarında, həyat tərzində özünü göstərir³⁵.

Postmodernist düşüncənin fəlsəfi-estetik əsasları Jan-Fransua Liotarın adıyla da bağlıdır. J.-F.Liotar “Postmodernist vəziyyət” əsərində “müasirlik”, “yeni dövr” kimi mədəni hadisələrə münasibət bildirir və qeyd edir ki, müxtəlif təhkiyə tipləri, müxtəlif diskursiv təcrübələr bir-birləri ilə uyğun şəkildə addımlamış, lakin maarifçilik dövründən başlayan metatəhkiyə erası ilə yeni diskurs tipi meydana gəlmişdir. J.-F.Liotara görə belə təhkiyə tipi “əsas” olmaq iddiasında idi və yaratdığı mətn “həqiqət”in əsası sayılırdı. Postmodernizm və onun yaratdığı mətn isə mütləq, absolyut olmaq iddiasından vaz keçib və universal dilin mövcud olmamağı ideyasını irəli sürür. J.-F.Liotara görə dünya “dil oyunları”nın qarşılaşdığı, birgə mövcudluğu olan məkandır və elə ona görə də postmodernist situasiyada universal dil ideyasından imtina edilir, lokal dilin bərabərhüquqlu olması ideyası irəli sürülür. Başqa sözlə, “*postmodernist vəziyyətin əlamətləri universal təhkiyə metadilinin yoxluğu kimi, biliyin ənənəvi qanuniləşdirilməsinin də yoxluğudur. Bu proses xüsusən də estetikada baş verir. Postmodernist estetika dil*

³⁵ Фуко, М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. / М.Фуко. – Москва: Прогресс, – 1977. – с. 179.

oyunlarının çoxsaylı qaydaları, eksperimentliyi ilə seçilir: kök bir rizom halına, iplik bir toxumaya, sənət isə labirintə çevrilir”³⁶.

Postmodernizmin təşəkkülündə və inkişafında Jak Bodriyar, Jil Delöz və Feliks Qvattari, Umberto Ekonun fəlsəfi və ədəbi-estetik baxışlarının da böyük rolu olmuşdur. Sosial tarix anlayışına mənə üsullarının inkişafı tarixi kimi baxan J.Bodriyar müasir tarixi İntibah dövründən başlayır və bu dövrdə işarə kodlarının referentlərə münasibətdə sərbəstlik əldə etdiyini qeyd edir: XX əsrin sonlarından başlayaraq, *“sosial tarixin ölümü “sıxışdırıb” aradan çıxaran proses, yeni sistem kim meydana çıxdığı*”³⁷ fikrini irəli sürür. Fəlsəfi mənada o, tarixin, sosiallığın, siyasətin sonu kimi postmodernist mövzuları təqdim edir, onları müasir insanın yaşadığı dünyada vacib şərtlər kimi dəyərləndirir. J.Bodriyara görə bu halda ölüm həyata ambivalentdir. Yenidən “yaranma” fenomeni J.Bodriyara simulyakr konsepsiyasını irəli sürməyə əsas verir və simulyakr bu anlamda reallıqla uydurmanın qarışığı kimi başa düşülür. *“Gözəl və çirkin arasındakı əksliyi götürməklə yeganə reallıq olan simulyakr – neytral işarə və kodlar postmodernizmin bədi karnavalına “çevrilib” klassik yanaşmaları sona yetirdi*”³⁸. J.Bodriyarın simulyakr anlayışı onun “hiperreallığın” əsasını təşkil edir. Müasir dünyanı hiperreallıq kimi dəyərləndirən mütəfəkkir insan əməyinin artıq istehlakçı olmasını deyil, sosiallaşmasını qeyd edir, dünya öz reallığını itirir, simulyakrın birləşmiş modeli kimi çıxış edir. Bu halda simulyakr bütün fərqlilikləri, müxtəliflikləri qarışdırır, olanı olmayana “qatır”, uydurmanı reallıq kimi göstərir. J.Bodriyara görə simulyakr *“insan mövcudluğunun əlaməti”* ilə bağlıdır və postmodernizm total simulyakrlar dövrüdür, çünki müasir dünya nüsxələrin üstünlüyü – simulyakrların yaranması yeridir. Müasir dünyanın çox hissəsi realda olmayan ideyaların birliyidir. Başqa

³⁶ Новая философская энциклопедия (в 4 томах, 2001). Лиотар: [Электронный ресурс]. URL: <http://philosophy.niv.ru/doc/encyclopedia/new-philosophical/articles-/817/liotar.htm>

³⁷ Бодрийяр, Ж. Симулякры и симуляция: [Электронный ресурс]. URL: <https://existencia.livejournal.com/>

³⁸ Новая философская энциклопедия (в 4 томах, 2001). Бодрийяр: [Электронный ресурс]. URL: <http://philosophy.niv.ru/doc/encyclopedia/new-philosophical/articles/241-/bodrijar.htm>

sözlə, simulyakrın əsas “qabiliyyəti” həqiqi gerçəkliyin yoxluğunun gizlədilməsidir³⁹. J.Bodriyar iddia edir ki, postmodernizm hiperreallığa keçiddir. Bu hipperreallıqda simulyakr reallığı əvəz edir. Müasir dünyada insan informasiya axınının içində “boğulur” və ona görə də ətrafda baş verən bu “reallıqlar” insan həyatının əsasına çevrilir və bizim reallığı dərk etməmiz onun – internet, mobil əlaqə, kompüter, TV və s. simulyasiyası ilə baş verir. Elə bununla bağlı postmodernist ədəbiyyat istehza və pastişdən istifadə edərək belə mövzulara müraciət edir.

Jil Delöz və Feliks Qvattarinin birgə fəaliyyəti postmodernizmə xas “yeni güşüncə”nin yaranmasına təsir göstərib. J.Delöz və F.Qvattarinin “Kapitalizm və şizofreniya. “Anti-Edip”⁴⁰ əsəri Avropa rasionalizminə qarşı ən köklü konsepsiyalardan biri olaraq, şüursuzluğun sosial və siyasi təfsirini irəli sürür. Bu əsərdə insan arzularının dil formaları ilə əlaqəsi, onun mədəniyyətin “qrammatikası” ilə qanuniləşməsi və bu əsasda insanın “sosial mexanizm”də yerinin müəyyən edilməsinə gətirib çıxardığı göstərilir. “Anti Edip” metodu psixoanalizin əksi olan şizoanaliz metodunu irəli sürür. Bu metod “mən” illüziyasını dağıtmağın, insanı simvol və kodlardan qurtarmağın yolları kimi nəzərdə tutulur. Bu iki filosofa görə həqiqəti bütöv şəkildə görmək mümkün deyil, onun yalnız fraqmentlərini görmək, üzə çıxarmaq olur. Postmodernist nəsrə də gerçəklikdən yalnız fraqment şəklində bəhs edilir. J.Delöz və F.Qvattari “Min səthlər” əsərində isə “səthləri” və onlar arasındakı “gərginlik dərəcələrini” öyrənir, çoxsaylı səthləri formalaşdıran “rizom” anlayışını irəli sürürlər. “Rizom” termini botanika elmindən götürülüb və çoxluğun yaranmasında nizamsızlığın inkişafını bildirir. Başqa sözlə rizom vahid və mərkəzi kötüyü olmayan, systemsiz və qarışıq kökün xüsusi formasıdır: Bu mənəni müəyyən istiqaməti olmayan qaydasız, ardıcılığını itirmiş istək kimi səciyyələndirən tədqiqatçılar onu əsərin sistemli və nizamlı təşkilinə qarşı irəli sürüb xətti (ağacnövlü) və qeyri-xətti

³⁹ Бодрияр, Ж. Симулякры и симуляция: [Электронный ресурс]. URL: <https://existencia.livejournal.com/>

⁴⁰ Делёз, Ж. Анти-Эдип: Капитализм и шизофрения. / Ж.Делёз, Ф.Гваттари. – Екатеринбург: У-Фактория, – 2007. – 672 с.

(rizom) təhkiyə arasında qarşılıqlı əlaqənin mövcudluğu kimi göstərilir: “*Ağacın dərinliyində, kökün dibində və ya budağın içində yeni rizom formalaşa bilər*”⁴¹.

Postmodernizmin fəlsəfi-semiotik və estetik əsaslarının formalaşması görkəmli yazıçı və mütəfəkkir Umberto Ekonun adıyla da bağlıdır. Özünün postmodernist görüşlərini “Qızılgülün adı”na kənar qeydlər” izahında verən yazıçı-alim bir çox konseptual məsələlərə və poetik xüsusiyyətlərə, o cümlədən, digər süjetlərdən iqtibas gətirməklə süjetin dirçəlişinə, onun istehzayla yenidən dərk məsələlərinə münasibət bildirmişdir. U.Eko postmodernizmi xronoloji hadisə kimi deyil, keçmişi dağıdan və deformasiyaya uğradan modernizmə cavab kimi görürdü: “*Postmodernizm modernizmə cavabdır: əgər keçmişi yox etmək mümkün deyilsə, bu halda onun yoxluğu laqeydliyə yol açacaq, onda onu sadələvhəsinə deyil, istehzayla, yenidən dərk etmək lazımdır*”⁴². U.Ekoya görə, keçmiş fiksidir və ona görə o ciddiliyini itirir, ciddiliyini itirdiyinə görə də istehzaya məruz qalır. İstehza isə postmodernistlərdə metadil oyununda da iştirak edir. U.Ekonun “açıq əsər” konsepsiyası postmodernizmin estetikasında aparıcı prinsiplərdən sayılır. U.Ekoya görə yeni yaranan mətnlə mövcud olan mətn arasında, müəllif və oxucu arasında dialoq postmodernizmin açıq strukturundan xəbər verir. U.Eko labirinti mədəniyyətin simvolu qismində görür və onun özünəməxsusluğunu giriş və çıxışın, mərkəzin, sərhədin yoxluğu ilə izah edir.

Beləliklə, postmodernizmin fəlsəfi-estetik əsasları ilk növbədə klassik fəlsəfə və mədəniyyət, modernist cərəyan və konsepsiyalar, strukturalizm və poststrukturalizm hesab oluna bilər. Postmodernizm klassik fəlsəfəyə tənqidi yanaşır, lakin eyni zamanda onunla dialoqdadır. Klassik fəlsəfədən fərqli olaraq, postmodernizmdə reallığın mətnlə əvəzlənməsi obyektiv və subyektiv yanaşmaya, obyektiv gerçəklik iddiasına son qoyur. Postmodernist dünyagörüşündə sadəcə mətn var və bu mətn digər mətnlərlə

⁴¹ Делез, Ж. Тысяча плато: Капитализм и шизофрения. / Ж.Делёз, Ф.Гваттари. Пер. с франц. Я.И.Свирского. – Екатеринбург: У-Фактория, – 2010. – с. 28.

⁴² Эко, У. Заметки на полях «Имени розы». / У.Эко. – Санкт-Петербург: Симпозиум, – 2007. – с. 77.

əlaqədədir, bu əlaqə sonsuza qədər davam edir. Bu sonsuzluqda “*dil oyunu*”, “*mənalananın*” oyunu baş verir⁴³. Metodoloji planda postmodernist fəlsəfə plüralizm və relyativizm prinsiplərinə söykənir. Bu yanaşma nəzəriyyələrə, paradigmalara, konsepsiyalara şamil edilir. Postmodernistlərə görə dünya dayanaqlı əlaqələrini itirmiş fraqmentlərə bölünüb. Postmodernistlər düşüncənin həqiqət olduğu sonuncu fundamentdən – varlıqdan imtina edir. Onlar üçün varlıq öz yerini dilə verir və bu dil də dərk edilən yeganə varlıqdır. Elə bununla bağlı postmodernistlər həqiqət anlayışına skeptik yanaşır, mövcud olan anlayışlara “yeni-dən” baxırlar. İnsana fəaliyyət və dərk etmə subyektini kimi skeptik yanaşan postmodernistlər humanizm və antroposentrizmi inkar edirlər. Bu, onunla bağlıdır ki, postmodernist fəlsəfə rəasionalizm və onun əsasında yaranan dəyərlərə ümid bəsləmir. Fəlsəfi fikirdə estetik meyllərin güclənməsi öz növbəsində ədəbiyyata, ədəbi mətnlərə daha geniş bucaq altında nəzər salmağı şərtləndirir. Ədəbi-estetik anlayışlar müstəvisində paradigma dəyişdikdə bədii mətnin gerçəkliklə münasibətləri də dəyişir. Postmodernist estetikada mətn anlayışının mərkəzi mövqə tutması yuxarıda şərh edilən prosesin nəticəsi idi. Kənar mühitlə, gerçəkliklə münasibətdə postmodernist mətn qapalı dünyanı xatırladır və mövcudluğu ehtiva edir, onu əvəzləyir. Postmodernist fəlsəfədə yazı – mətn bitmir, uc-uca calanaraq fərqli mənalara törədir. Postmodernizmin mahiyyətində məhz bu xüsusiyyətlərə görə, müxtəlif ədəbi istiqamət, məktəb və cərəyanları ümumi bir məcrada mərkəzləşdirib ortaq poetik mənzərə və bədii dil yaratmaq niyyəti durur.

I fəslin “*Postmodernist ədəbiyyatın formalaşma prinsipləri və onun tipoloji fəqilliklərini şərtləndirən amillər*” adlanan ikinci yarımfəslində postmodernist ədəbiyyatın poetik səciyyəsinə müəyyənləşdirən yaradıcılıq meyarları, onun formalaşdığı estetik zəmin və ədəbi kontekstdə fərqləndirən tipoloji özünəməxsusluq nəzərdən keçirilir. II Dünya müharibəsinin yaratdığı ictimai-mənəvi mühitə özünəməxsus bədii reaksiya kimi təşəkkül tapmış

⁴³ Дианова, В.М. Постмодернистская философия искусства: истоки и современность. / В.М.Дианова. – Санкт-Петербург: СПб.: ТОО ТК «Петрополис», – 1999. – 240 с.

postmodernizm cərəyanının əsas yaradıcılıq xüsusiyyəti olaraq, daşlaşmış qanunlara, məhdudiyətlərə qarşı yönəlməsi, üslublar arasında sərhədləri silməsi, müəllifin yaradıcılıq azadlığına geniş yol açması, ənənə və normaları dəyişdirmək və “alı” dəyərləri “adi” istəklərlə birləşdirmək cəhdi şərh olunur. Tarixi-tipoloji baxımdan, postmodernizm elitar (intellektual) ədəbiyyatı kütləvi ədəbiyyata birləşdirən, sadə ilə mürəkkəb arasında sərhədləri silən bir cərəyan kimi, birxətli xronoloji sxemlərə də sığmayan ədəbi cərəyan hesab oluna bilər. Keçən əsrin ortalarından başlayaraq formalaşan, klassik ənənədən uzaqlaşan aktual ədəbi fenomen kimi aşkarlanan postmodernizm, tarixi-ictimai hadisələrə özünəməxsus reaksiya olsa da, paradoksal şəkildə müəyyən fəvqəlzamanlıqla və fəvqəltarixiliklə seçilir, nəticə etibarilə, birmənalı, birxətli xronoloji təsniflərə sığmır. Postmodernizmin görkəmli nümayəndəsi U.Ekonun haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, *“postmodernizm xronoloji hadisə deyil, o ruhi haldır”*⁴⁴. Bu xüsusiyyət, yəni tarixi proseslərin fəvqündə olan diaxronik sinkretiklik, fərqli zamanların qovuşması, həm də müxtəlif üslub, formalar, sənətkar və oxucu arasında sərhədlərin silinməsində, postmodernist mətnlərin sinxron sinkretikliyində, mətn poetikasının çoxlaylığında aşkarlanır. Postmodernizmdə ədəbi üslub və prinsiplər arasında sərhədin silinməsi, mətndə fərqli semantik qatlar arasında fəal dialoq müəllifin yaradıcılıq azadlığını genişləndirir, müxtəlif tip oxucu üçün nəzərdə tutulan “çoxlaylı” yazı və mətnlərin yaranmasına gətirib çıxaracaqdır. Belə yanaşma tipinə Umberto Ekonun “Qızılgülün adı”, Xulio Kortasarın “Xana-xana oyunu”, Milorod Paviçin “Xəzər sözlüyü” romanlarında rast gəlinir. Postmodernizm eyni zamanda kütləvi ədəbiyyatla elitar ədəbiyyat, realılıqla uydurma, təxəyyüllə gerçəkliyin də sərhədlərinin silinməsinə gətirir, müəllif və mətn münasibətlərindən subyekt və dünya münasibətlərinə keçidi də təmin edir.

M.Baxtinin “dialoqizm” konsepsiyasına, R.Bartın “açıq mətn”iylə əsaslanan, postmodernizm haqqında ilk elmi-ədəbi mətnlərdən olan “Orfeyin parçalanması: postmodern ədəbiyyata doğru” əsəsinin müəllifi İhab Hassan bu cərəyanın qeyri-müəyyənlik,

⁴⁴ Эко, У. Заметки на полях «Имени розы». / У.Эко. – Санкт-Петербург: Симпозиум, – 2007. – с.71.

fraqmentarlıq, kanonlardan imtina, “mən”in itməsi, istehza, hibridləşmə, karnavallaşma, performans və s. kimi xüsusiyyətlərini⁴⁵ müasir insanın dünyabaxışı ilə bağlayır, onun bütün fəaliyyətinə, ideya və interpretasiyalarına təsir edərək özünəməxsus immanent dünya yaratdığını bildirir.

Postmodernist yaradıcılığın kanonlara qarşı və immanent xarakteri haqqında mülahizələr Xose Orteqa-i-Qassetin “İncəsənətin dehumanizasiyası” əsərində bədiilik və reallığın biri-birinə əksliyi fikirləri ilə də səsləşir: “*Bədii obyekt elə ona görə bədiidir ki, o real deyil...*”⁴⁶ və əslində “*dehumanizasiya*”dan ibarətdir⁴⁷. Mövcud tədqiqatlarda postmodernist ədəbiyyatın yaradıcılıq prinsipləri kimi “*ikili kodlaşma*”⁴⁸, kontekstualıq, çoxvariantlıq⁴⁹ və sairə də xüsusi qeyd edilir.

Postmodernist ədəbiyyatı şərtləndirən formalaşma prinsiplərini və fərqlilikləri şərtləndirən mühüm bir amil də ədəbi-mədəni regionların özünəməxsusluğundan gələn tipoloji xüsusiyyətlərdir. Tipoloji özünəməxsusluğu müəyyən tədqiqatçılar xronoloji meyarlar, bu cərəyanın müxtəlif ölkələrdə formalaşma mərhələləri üzrə⁵⁰, digərləri isə mədəni-tarixi regionlardakı mühit, Qərb və Şərq mədəniyyətinə və tarixi reallıqlarına xas fərdiliklə izah edir. Tədqiqatçı İ.Skoropanova Qərb postmodernizmi – ABŞ, Qərbi Avropa postmodernizmi, Şərq postmodernizmi – Şərqi Avropa və rus postmodernizmi bölgüsünü və diffuz sonalarda yaranan, hər iki modelin əlamətlərinin birliyini göstərir. Qərb postmodernizminin poststrukturalizm, dekonstruktivizm nəzəriyyəsinə bağlılığını vurğulayan ədəbiyyatşünas Şərq

⁴⁵ Hassan, I. The dismemberment of Orpheus: Toward a postmodernist literature. / I.Hassan. – Oxford University Press, – 1971. – p.224.

⁴⁶ Ортега-и-Гассет, Х. Дегуманизация искусства / Эстетика. Философия культуры / Вступ. ст. Г.М. Фриндлера; Сост. В.Е. Багно./ Х.Ортега-и-Гассет – Москва: Искусство, – 1991. – с. 225.

⁴⁷ Yənə orada, s. 227.

⁴⁸ Дженкс, Ч. Язык архитектуры постмодернизма. / Ч.Дженкс. Пер. с англ. А.В.Рябушин, М.В.Уварова – Москва: Стройиздат, – 1985. – с. 10.

⁴⁹ Yənə orada, – s. 18.

⁵⁰ Пестерев, В.А. Постмодернизм и поэтика романа. Историко-литературные, теоретические аспекты. Учебно-методическое пособие. / В.А.Пестерев. – Волгоград, – 2001. – 205 с.

postmodernizmini daha çox siyasiləşmiş, sosialist realizminin dekonstruksiyası kimi dəyərləndirir⁵¹.

Qeyd etmək lazımdır ki, postmodernist ədəbiyyat anlayışı təkcə postmodernizm dövründə yazılan ədəbi nümunələrə aid edilmir. Ədəbiyyatşünaslıqda Bit cərəyanı, “yeni roman”, “absurd teatr”, magik realizmin, kütləvi ədəbiyyatın – horror (qorxulu), detektiv, fentezi, triller, macəra romanlarının postmodernizmin ideologiyası, estetik prinsiplərinə yaxınlığı və əlaqəsi vurğulanır. Hətta çox vaxt bu ədəbi hadisələri ümumiləşmiş şəkildə postmodernizmə aid edirlər. Bu onunla bağlıdır ki, Semyuel Bekket, Allen Rob-Qriye, Filipp Sollers, Xorxe Luis Borxes, Xulio Kortasar, Uilyam Berrouz, Cek Keruakin romanlarının postmodernist estetikanın formalaşmasında kifayət qədər rolu olmuşdur. Dünya ədəbiyyatında postmodernizmin ilk ədəbi nümunələri sırasına Con Houksun “Hannibal” (The Cannibal, 1949), Allen Qinzberqin “İnilti” (Howl, 1955), Cek Keruakin “Yolda” (On The Road, 1957), Uilyam Berrouzun “Çılpaq Lanç” (Naked Lunch, 1959) əsərlərini də aid edirlər. Bu əsərlər həmçinin modernizmlə (The Beat Generation) postmodernizmin sərhədində yaranan əsərlər kimi də dəyərləndirilir⁵².

Qeyd olunduğu kimi, keçən əsrin 50-ci illərindən başlayaraq Şimali və Cənubi Amerika, Qərbi Avropa, Şərq, keçmiş sosialist məkanı kimi regionlarda və müxtəlif ölkələrdə, eləcə də fərqli tarixi mərhələlərdə formalaşan postmodernizm bu tarixi mərhələ və mədəni mühitlərə xas fərdi xüsusiyyətlərlə seçilsə də, bu cərəyanı formalaşdıran bir sıra ortaq əsaslı bədii xüsusiyyətlər səciyyələndirir. Bunlar ilk növbədə, ənənə və kanonların sarsılması, dəyərlərə istehzal münasibət və parodiya, məişət situasiyalarına komik yanaşma, əsərin iqtibas və qısa ifadələrdən “yığılması”, ənənəvi “mən” anlayışının silinməsi, janr qarışıqlığından doğan çoxsəsli təhkiyə üsulları, üslubi hibridləşmə, hiperreallıq, kollaj, fraqmentarlıq, intertekstuallıq, çoxvariantlıq, teatrallıq və süjetlə,

⁵¹ Скоропанова, И.С. Русская постмодернистская литература. Учеб. пособие. / И.С.Скоропанова. – М.: Флинта: Наука, – 2001. – 608 с .

⁵² Hoffmann, G. From Modernism to Postmodernism: Concepts and Strategies of Postmodern American Fiction. / G.Hoffman. – Amsterdam-New York: Rodopi Editions BV, – 2005. – 750 p.

obrazlarla, mətnlə, oxucu ilə oyun, kaosla bərabərlik – plüralizmə meyillik, “dünyanın xaosluğunu”, “düşüncə mətn kimi”, mifopoetizm kimi poetik xüsusiyyətlərdən ibarətdir.

Bəlkilə, postmodernist ədəbiyyatda inkişaf tapan yaradıcılıq prinsipləri və vasitələri zahirən texniki səciyyə də olsa da, daxilən geniş əraziləri əhatə edən ədəbi-mənəvi hərəkatın fəlsəfi əsaslarına söykənir və cəmiyyətdə, düşüncədə formalaşmış ekzistensial böhranı əks etdirir. Ədəbi düşüncənin səciyyəsi elə bir xaoslu haddə gəlib çatıb ki, onu köhnə, ənənəvi qəliblər daxilində ümumiləşdirmək yox, sadəcə dağıtmaq lazımdır. Bu dövrdə formalaşan kaosun öhdəsindən ənənəvi üsullarla gəlmək mümkünsüzdür. Əsrlər boyunca gerçəkliyin müxtəlif məqamlarını ən kritik anlarında ətraflı təsvir edən, onun daxili konfliktlərini göstərən mətnlər müasir mərhələdə gerçək proseslərdən uzaqlaşmış, onların düzəni pozulmuş, yaratdığı struktur dağılmışdır. Buna görə də postmodernist prosesdə sənətkarın həmin kaosun qanunlarına uyğunlaşmaq, bunları oxucu qavrayışında canlandırmaq və onlarla spesifik bədii vasitələrlə oynamaqdan başqa çıxış yolu qalmamışdır. Bu baxımdan postmodernist romanın universal və spesifik özəlliklərini öyrənmək zərurəti aktuallaşır.

I fəslin *“Postmodernist romanın universal və spesifik xüsusiyyətləri”* adlanan üçüncü yarım-fəslində postmodernist roman janrının poetik tipologiyası, ümumi və xüsusi keyfiyyətləri araşdırılır. Metodoloji əsası tekstuallığa söykənən ideya və konsepsiyalar əsasında meydana gələn, işarəvi dil və üslubların, intermətnlərin dekonstruksiyasından və hiperreallığın modelləşməsindən yaranan postmodernist ədəbiyyatın universallığı ilk növbədə onunla müəyyənləşir ki, bu cərəyan özündən əvvəl gələn bütün digər mədəniyyətlərlə əlaqəni qəbul edir, mətnin yaranmasında bir çox bədii üsullara əl atır. Bu sıraya ilk növbədə istehza, parodiya, intertekst və intertekstuallıq, ikili kod, “müəllif maskası”, pastiş, “qara yumor” kimi oyun elementləri daxildir. Postmodern paradigmada oyuna tabe olan bu elementlər postmodernist ədəbiyyatın əsas xüsusiyyətləri sırasındadır. Postmodernizm bir çox cəhətdən modernizmlə tənasübdə gerçəkləşmiş və onunla müqayisədə aydın dərk olunur.

Ahəngdar dünyanın itirilmiş mənəvi dayaqlarının axtarışında, semantik məhvərinin bərpası istəyində olan modernizmdən fərqli

olaraq, postmodernizmdə dünya xaosdur, lakin bu xaosu bir yerə yığmaq istəyi var. Vaxtı ilə mövcud olan vahid mərkəz, itirilmiş dəyərlər indi çoxsaylı, bərabərhüquqlu mərkəzlər qismində bir araya gətirilir, çoxluğun mövcudluğu ideyası bəyan edilir. Başqa sözlə postmodernist ədəbiyyatda əsas estetik prinsiplərindən biri – “həqiqətin çoxluğu” ideyası başlıca meyara çevrilir. Modernist bədbinlikdən və faciəvilikdən, total mənasızlıqdan fərqli olaraq, postmodernist ədəbiyyatda rasionallıq, analitiklik, mətnin çoxlaylılığı, intertekstuallıq və hipertekstuallıq – sonsuz mətn əsas elementlər hesab edilir. Postmodernist mətn, o cümlədən roman mətni dünyaya mətn kimi baxır, dünyanı biri-birilə bağl olan sonsuz sayda mətnlərin birliyindən yaranan kitabxana kimi qəbul edir. Bunu X.L.Borxesin “Babil kitabxanası”, U.Ekonun “Qızılgülün adı”, “Fuko kəfkiri”, C.Bartın “Məktublar”, M.Paviçin “Xəzər sözlüyü”, A.Bayettin “Sahiblənmə: romans”, P.Akroydun “Oskard Uayldın vəsiyyəti” əsərlərində görmək olar. Postmodernist nəsrə müəllif mövcud olan mətnlərə istinad edir və bu hibrid-iqtibaslar onu digər ədəbiyyatlardan fərqləndirir. Postmodernist intertekstuallıq oyun prinsipiylə və istehzayla bağlıdır. Postmodernist ədəbiyyat ciddiliyi ələ salır, ona gülür, onu məsxərəyə qoyur. Bu postmodernizmin tarix, həqiqət, gerçəklik anlayışlarına münasibəti ilə bağlıdır. U.Ekonun “Qızılgülün adı”na kənar qeydlərində” hər söz deyilib, təzə söz yoxdur fikri postmodernizmin bu xüsusiyyətlərini səciyyələndirir. Beləliklə, intertekstuallıq yeni yaranan mətni mövcud olan mətnə calayır, dünya mədəniyyətinin bir hissəsinə çevirir.

Postmodernist romanın vacib şərtlərindən biri də oyun prinsipidir. Postmodernist nəsrə mətnlə oyun, mətnə oyun, metadil oyunu, karnavallaşma-trikster anlayışı məhz “*mədəniyyət oyun kimi*”⁵³ konsepsiyasına əsaslanır. Xaotik postmodernist oyuna sözlər, işarələr, iqtibaslar və məna daxil edilir, müəllif mətnlə oynayır, mətn də öz növbəsində oxucu ilə oynayır, oyun prosesinə bütün bədii aləm cəlb olunur. Dünya ədəbiyyatında postmodernist romanın klassik nümunələrindən biri, özündə bu janrın universal və fərdi xüsusiyyətlərini, parodiya və istehzanı, intertekstuallığı və

⁵³ Хейзинга, Й. Homo ludens. Человек играющий. / Й.Хейзинга. – Санкт-Петербург: СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха, – 2015. – 416 с.

fraqmentarlığı, karnaval effektini və pastişı, kütləvi ədəbiyyatla elitar ədəbiyyatı birləşdirən mətn – U.Ekonun “Qızılgülün adı” romanıdır. Bu romanda müxtəlif ədəbi kodlar – hadisələrin tarixi rekonstruksiyası, ad simvolikası və oyunu, müxtəlif dövrlərin elmi və bədii mətnlərinin fraqmentləri, rizoma və montajdan istifadə edilir. “Qızılgülün adı”na kənar qeydlər”də U.Eko yazır: “(postmodernizm – Y.A.) *hansısa ruhi hal*” kimi onunla maraqlıdır ki, “*burada, postmodernist sistemdə hətta onu başa düşmədən, onu ciddi qəbul etmədən oyunda iştirak etmək olar*”⁵⁴. Bu roman, eləcə də Milorad Paviçin “Xəzər sözlüyü”, postmodernist mətn prinsiplərinə uyğun şəkildə müxtəlif mətnlərdən qurularaq sonsuz sayda yeni mənalar üçün açıqdır və hər yeni oxucu ilə dialoqa girir.

Beləliklə, postmodernist roman özündən əvvəl gələn bütün mədəni dəyərləri ehtiva edən, metamətn, intertekstualıq, “ikili kodlaşma”, “müəllif maskası”, parodiya və istehza kimi bədii üsulları ehtiva edən janr tipidir. Postmodernist romanlarda mətn oxucu ilə oynayır, onu ələ salır, onu aldadır, oxucunu gizli simvol və allüziyaların, mətnaltı mənaların açılmasına “dövət edir”. Postmodernist romanların xarakterik xüsusiyyətləri sırasına onun janr sinkretikliyi, elitar və kütləvi ədəbiyyatın birliyi. Fəslə yekun vuraraq qeyd olunur ki, postmodernist ədəbiyyatın inkişafında üç mərhələ nəzərə çarpır. İlkin mərhələ – keçən əsrin 60-70-ci illərinə təsadüf edən təşəkkül mərhələsidir. İkinci mərhələ postmodernizmin ədəbi istiqamət kimi mövcud olduğu illər – 70-80-cı illərdir və bu poststrukturalizmin estetikası ilə bağlı olan “dünya mətn kimi”, intertekstin dekonstruksiyası mərhələsini əhatə edir. Keçən əsrin 80-cı illərindən dövrümüzə qədər davam edən üçüncü mərhələ isə “yeni postmodernist ədəbiyyatı” mərhələsidir. Bu mərhələlərdə postmodernist roman özünəməxsus təkamül yolu keçərək forma və məzmun dəyişikliyinə uğrayıb, sintetik mətn kimi formalaşmış.

“Böyük Britaniya postmodernist romanının formalaşma şəraiti və prinsipləri” adlanan II fəsil üç yarımfəsildən ibarətdir.

II fəslin **“Böyük Britaniya postmodernist romanının ilkin ideya-konseptual zəmini”** adlanan birinci yarımfəslinin birinci

⁵⁴ Эко, У. Заметки на полях «Имени розы». / У.Эко. – Санкт-Петербург: Симпозиум, – 2007. – с. 51.

bölümündə Uilyam Qoldinq yaradıcılığında ingilis fəlsəfi roman ənənələrinin “açıq əsər”lə simbiozu araşdırılır. Mühəribədən sonrakı Britaniya ədəbiyyatı ekzistensializm fəlsəfəsi ilə əlaqədə idi və bu dövrün roman mətnləri modernist paradigmalara kontekstində ekzistensial absurda söykənən problemlər qaldırırdı. Britaniya postmodernist nəsrinə də modernizm və fəlsəfi nəsrin sintezindən yaranan “açıq roman” prinsipinə uyğun formalaşırdı. Həmin dövr Britaniya romançılığının məşhur nümayəndəsi U.Qoldinqin intellektual romanlarında özünəməxsus işarələr sistemi, müxtəlif mədəni kodları əhatə edən fəlsəfi meyllər birləşir. “Milçəklər kralı” romanında D.Defonun “Robinzon Kruzo” romanının süjetindən arxetip kimi istifadə edən U.Qoldinq bu əsərdə maarifçiliyin saf və savadlı insan konsepsiyasına istehza edir, maarifçilərin elmə və təhsilə verdiyi dəyər ələ salınır. Yazıçı klassik realist təhkiyə üsulundan imtina edib, yeni sintetik roman yaradır. İstehza və parodiya, reminissensiya və allüziya, simvol və alleqoriya, motivlərdən istifadə, müxtəlif üslubların sintezi yazıçının adını çəkdiyimiz digər romanlarında da aparıcı xüsusiyyətlərdəndir. “Açıq əsər” meyarlarına uyğun bu xüsusiyyətlər U.Qoldinqin romanların təfsir imkanlarını genişləndirir: *“Qoldinqin romanının bütün səhnələri oxucuya dərin əsərin sonsuz sayda interpretasiya üsullarını bəxş edir”*⁵⁵.

II fəslin birinci yarımfəslinin ikinci bölümü ***“M.Spark yaradıcılığında ənənə ilə müasirliyin sintezi Britaniya romanının yeni mərhələsi kimi”*** adlanır. Amerikalı tədqiqatçı Savada Çikako yazıçının ədəbi fəaliyyətini J.F.Liotarın “Postmodern vəziyyət” əsərinə istinadən təhlil edərək belə qənaətə gəlir ki, M.Sparkın postmodernizmin estetikasına yaxın yaradıcılığı çoxşaxəli və rəngarəngdir və onu birmənalı şəkildə konkret cərəyan və istiqamətlərə aid etmək olmaz: *“J.F.Liotarın “postmodern vəziyyət” anlayışını əsas gətirərək belə qeyd etmək olar ki, elə bir istinad ediləcək təhkiyə və çoxsaylı postmodernist nəzəriyyələr yoxdur ki,*

⁵⁵ Баканова, М.В. Символика огня в романе Уильяма Голдинга «Зримая тьма»: [Электронный ресурс] // НОУ ВПО Институт иностранных языков. URL: <http://kzref.org/simvolika-ognya-v-romane-uileyama-goldinga-zrimaya-tema.html>

M.Sparkın sənətini işıqlandırmaq üçün istifadə oluna bilsin"⁵⁶. I.Kiyenko M.Sparkın romanlarının açıq sonluğa, ikili və mətnalti ideyaya malik olduğunu, gözlənilməzliklə bağlılığını qeyd edir və bu xüsusiyyətlərin oxucu fantaziyası və təxəyyülünə geniş meydan açdığını, çoxvariantlı təfsirə şərait yaratdığını qeyd edir⁵⁷. M.Sparkın "Rekam çovdarlığı balladası", "Sürücünün oturacağı", "Narahat etməyin" romanlarında açıq sonluq, fraqmentarlıq, janr qarışıqlığı, psixoloji roman, roman triller və detektivin sintezi izlənilir.

II fəslin birinci yarımfəslinin "***Con Faulz romanlarında bədii eksperiment: postmodernist meyllər***" adlı üçüncü bölməsində məşhur yazıçı Con Faulzun roman yaradıcılığında eksperimentalıq və postmodern poetikasının özəllikləri tədqiq olunur. İngilis tədqiqatçısı Hans Piter Vaqner yazır ki, keçən əsrin 60-cı illərinin sonundan başlayan Britaniya ədəbiyyatı "eksperimental" və "postmodern dövrü" ədəbiyyatlarına⁵⁸ bölünür. Yaradıcılığı bu dövrlə bağlı olan Britaniya yazıçısı C.Faulzun əsərlərində də bu yeni meylləri izləmək mümkündür. C.Faulz bir qayda olaraq intellektual nəsrin, psixoloji və ekzistensial romanların müəllifi kimi dəyərləndirilir. Son illər isə onun yaradıcılığı postmodernizmin estetik prinsipləri əsasında öyrənilir⁵⁹. C.Faulz mövcud təhkiyə ənənəsini qeyri-ənənəvi üslublarla vəhdətdə verir, klassik ingilis ədəbiyyatı ilə eksperimentlər aparır, ingilis realist romanına yenidən "nəzər yetirməyi" tövsiyə edir və bəzən neorealizmə aid edilir. Bu şərhlər, C.Faulzun realizmlə postmodernizmin sərhədlərində yazan əsərlərinin eksperimental səciyyəsi ilə izah oluna bilər, tədqiqatçılar onun yaradıcılığını, bir tərəfdən, "*ənənənin qırılmazlığını göstərmək*

⁵⁶ Chikako, S. Muriel Spark's postmodernism. / S.Chikako. – Glasgow: University of Glasgow, – 2004. – p. 219.

⁵⁷ Киенко, И.А. Сатирическая проза Мюриэл Спарк. АНУР, Ин-т лит. им. Т.Г. Шевченко. / И.А.Киенко. – Киев: Наук. Думка. – 1987. – с. 15.

⁵⁸ Wagner, H.-P. A History of British Irish and American Literature. / H.-P.Wagner. – Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier, – 2003. – p. 290.

⁵⁹ Киреева, Н.В. Постмодернизм в зарубежной литературе: Учебный комплекс для студентов-филологов. / Н.В.Киреева. – М.: Флинта: Наука, – 2004. – 216 с.

və onda iştirak” cəhdi⁶⁰, digər tərəfdən, “ekzistensializm və postmodernizmin sərhədlərində yerləşən... metatarixi dekonstruksiya”⁶¹ hesab edirlər. Lakin Faulzun əənəyə yeni baxışı postmodernist səciyyəlidir: o, ingilis milli düşüncəsinə xas olmayan janr formalarından istifadə edir, viktorian adət-ənənələrini parodiya edir, oxucunu seçim qarşısında qoyur.

II fəslin “**Böyük Britaniya postmodernist romanında ironiya üslubi-tematik prinsip kimi**” adlanan ikinci yarımfəslinin birinci bölməsində qeyd olunur ki, postmodernist ədəbiyyatda parodiya donuq tabu və şablonları sarsıdır, əənəvi yanaşmanı qəbul eləmir, ona tənqidi yanaşır, lakin keçmişdən tamamilə imtina etmir: “Parodiya etməklə keçmiş dağıtmırlar. Parodiyanın təbiətində əənəni saxlamaq cəhdilə yanaşı əənəyə inamsızlıq bir arada mövcuddur”⁶². Başqa tərəfdən, postmodernist parodiya intertekstuallığın müəyyən tipidir, ironik reminissensiyadır⁶³, burada “ədəbiyyat özünü parodiya edir”, gerçəkliyə gülür və bu cəhdin özünü də gülüş obyektinə çevirir, nəticə etibarilə, parodik təfsirin orijinal forma və üsulları təşəkkül tapır. Devid Locun “Britaniya muzeyinin süqutu”⁶⁴ romanı, Terri Pratçettin “Yastı dünya” külliyyatı bu deyilənlər baxımından təhlil edilərək göstərilir ki, bu mətnlərdə klassik və müasir yazıçıların yazı üslubu, motiv və personajları parodiya olunur, yeni diskursda ironik allüziyalar verilir, intertekstual istehzadan, metamətn meyarlarından istifadə olunur.

Bu yarımfəslin **ikinci bölümündə** postmodernist romanda simulyakrın rolu və simulyakr yaratma üsulları öyrənilir.

⁶⁰ Аминова, Е.С. Джон Фаулз: Парадоксы размышления над методом// – Владивосток, Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке. – 2010. №3, – с. 15.

⁶¹ Годованная, Э.Г. Философско-эстетические доминанты русского и европейского постмодернизма и творчество Джона Фаулза: /автореферат дисс. кандидата филологических наук/ – Краснодар, 2004. – с. 5.

⁶² Hutcheon, L. Irony, Nostalgia, and the Postmodern: A Dialogue // – Mexico, Poligrafias. Revista de teoria literaria y Literatura Comparada, – 1998. №3, – p.20.

⁶³ Энциклопедия. Постмодернизм: [Электронный ресурс] / Сост. А.А.Грицанов, М.А.Можейко. URL: <http://www.infoliolib.info/philos/postmod/risoma.html>

⁶⁴ Lodge, D. The British Museum Is Falling Down. / D. Lodge. – London: Penguin Books, – 1983. – 182p.

J.Bodriyarın təbiri ilə desək, simulyakr əslı olmayan təsvır, mövcud olmayanın representasiyasıdır, yəni simulyakr gerçək olmayanın obrazı və ya reallıqda əslı olmayanın surəti, referentindən məhrum obrazdır, *“o simulyasiya vasitəsilə reallıqla təxəyyül arasında fərqi silən, olmayanı olmuş kimi qələmə verən... yalançı nəsnədir”*⁶⁵. Britaniya postmodernist romançılığında P.Akroydun “Böyük London yangını”, “Doktor Dinin evi”, “Londonlu Ləmlər ailəsi”, C.Barnsın “İngiltərə, İngiltərə”, “Floberin tutuquşusu” romanlarını postmodernist ironiyanın reallaşmasında simulyakrdan istifadənin orijinal təzahürü hesab etmək olar. Bu mətnlərdə janr çulğaşıqlığı, xronotopun sinkretikliyi, gerçəyin simulyasiyası, mistika və uydurmanın reallıq kimi təqdimi, orijinala surətin vəhdəti, mifoloji, dini, ədəbi motiv və personajların canlandırılması, sitat və allüziyalarla, reminissensiyalarla reallıq effekti yaratmaq, millimənəvi dəyərlərin, tarixi faktların simulyasiyası geniş yer tutur. Bütün bu anlayışlar postmodern düşüncə və tipologiyaya uyğun olaraq, ironik rakursda təqdim olunur, məsxərəyə qoyulur, istehza milli tarixə, mədəniyyətə münasibətin əsas emosional çalarını təşkil edir. Beləliklə gerçək dəyərlər deyil, simulyativ simvol və obrazlar milli dəyər statusunu alır.

II fəslin *ikinci yarım fəslinin üçüncü* bölməsi postmodernist romanda ironiya-oyun və onun tətbiqi yollarının tədqiqinə həsr olunub. Postmodernist nəsrədə oyun bir qayda olaraq allüziya, reminissensiya, iqtibas şəklində gerçəkləşir və xüsusi oxucu atmosferi yaradır. Fraqmentarlıq, karnavallaşma, intertekstuallıq, parodiya postmodernist romanlarda oyun poetikasının aparıcı vasitələrindəndir. A.Karterin “Ağıllı uşaqlar”, “Sirkdə gecələr”, T.Prətçettin “Yastı dünya” romanlar silsiləsi, C.Ffordenin “Növbəti Cüməaxşamı” romanlar silsiləsinin mətn təşkili bu kimi postmodernist oyun prinsipinə əsaslanır, ədəbi-bədii, mədəni, elmi mətnlərin mozaikasını əks edir. Postmodernist oyun funksional cəhətdən postmodernizmin “mətndən alınan həzz” (R.Bart) prinsipinə söykənir, elə bu üzədən də müəllif mətnlə, mətn oxucu ilə “oyunayır” və sonda oxucu ilə bərabər bütün dünyanı oyun aləminə çəkir. Oyun vasitəsilə mətn yenidən

⁶⁵ Бодрийяр, Ж. Симулякры и симуляция: [Электронный ресурс]. URL: <https://existencia.livejournal.com/>

yarandır, əvvəlki mətnlər oyun atmosferinə çəkilərək yeni “oyunlara” meydan açır. Başqa sözlə, oxu prosesində müəllif, mətn, oxucu birliyi sonsuz sayda oyun meydanı yaradır.

II fəslin üçüncü yarımfəslı **“Böyük Britaniya postmodernist romanlarında janr polifonizmi”** adlanır və üç bölümdən ibarətdir. Bu hissədə ilk növbədə, XX əsr ədəbiyyatşünaslığının əsas problemlərindən biri olan ədəbi janrların qarışığı – “janr polifoniyası” və ya “janr hibridliyi” problemi nəzərdən keçirilir. Özündə bir çox janr sistemlərini birləşdirən bilən roman janrının növ müxtəlifliyi və kompozisiya polifoniyası şərh edilir. Qeyd olunur ki, XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq modernistlərin janr hibridliyinə meyli roman janrının polifonizminə gətirib çıxartmış və bu proses müasir postmodernist romanda *“sintetiklik, polistilistika, janr polifoniyası, dilin və mətnin çoxqatlı məkanı, intertekstuallıq, metatəhkiyə, janrdankənar və qeyri-ədəbi formalar, şərtilik və romanın mimesisi, müəllif “Mən”i və oxucu metamorfozları, işarələnlə işarələyənin oyunu, düzxətli və qeyri-düzxətli strukturlar”*in mövcudluğu⁶⁶ ilə nəticələnmişdir. Bu kontekstdə janr sərhədlərinin silinməsi ilə şərtlənən hibrid formalar roman-mif, roman-nağıl, roman-pritça, roman-hekayə kimi roman modellərini yaradır. S.Şərifovanın göstərdiyi kimi, Azərbaycan ədəbiyyatında da izlənen bu proses *“roman-mif... roman-novella, roman-povest, roman-hekayə, roman-pritça kimi roman növlərinin formalaşmasına gətirib çıxarır”*⁶⁷.

Böyük Brtaniya postmodernist nəsrində də mühüm yer tutan roman-mif bu yarımfəslin **birinci bölməsində** öyrənilir. Postmodernist romançılar mifdən, mifik qəhrəmanlardan və mifik motivlərdən istifadə etməklə, müəllifin təhkiyə strukturuna və mətninə daha dərin mənə “yükləməyi” qarşılarına məqsəd qoyurlar, mifin fərqli modifikasiyalarını yaradırlar. Böyük Britaniya postmodernist romanın tanınmış nümayəndələrindən olan A.Bayettin

⁶⁶ Пестерев, В.А. Романная проза Запада рубежа XX и XXI веков. Статья первая // – Пермь, Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология, – 2011. Вып. 3 (15), –с. 159

⁶⁷ Шарифова, С. Теоретические аспекты жанрового многообразия Азербайджанского романа: /автореферат дисс. доктора филологических наук/ – Москва, 2012. –с. 23.

“Raqnarok. Tanrıların sonu” romanında müəllif tərəfindən interpretasiyaya məruz qalan, müasirləşdirilən mifoloji süjetlərin fərdi rekonstruksiyasının, C.Barnsın “Dünyanın tarixi 10½ fəsildə” romanında mifik personajların müasir problemlərə şamil edilməsinin, L.Norfolkun “Qaban qiyafəsində” romanında yunan mifi əsasında keçmiş tarixlə yeni tarixin, həqiqət və yalanın qaban formasında metamorfozunun şahidi oluruq.

Üçüncü yarımfəslin *ikinci bölümündə* roman-pritça – Böyük Britaniya postmodernist roman təhkiyəsində alleqoriya və parabola əsasında formalaşan fəal janr növü təhlil olunur. Bu hissədə Böyük Britaniya postmodernist ədəbiyyatında roman-pritçanın ən uğurlu nümunələrindən olan U.Qoldinqin “Milçəklər kralı”, C.Fauzlun “Kolleksiyaçı”, K.İşiquronun “Məni heç vaxt tərk etmə”, “Dəfn olunmuş nəhəng” romanları araşdırılır, bu mətnlərdə aşkarlanan parodiklik, kompozisiya açıqlığı, alleqoriya və parabola, rəmzilik, qroteks və oyun, intertekstuallıq, ekzistensiallıq elementləri təhlil edilir. Bu janr modifikasiyasının çoxmənalı, rəmzi, aydın sonluğu olmayan, oyunvari bədii aləm təqdim edərək, oxucunu yaradıcılıq prosesinə qoşduğu, həmmüəllifə çevirdiyi, hər bir fərdi oxunuşda yeni mənalara gətirib çıxardığı və bununla da müasirliyi universal ideyalar və geniş intertekstual kontekstdə dərkinə şərait yaratdığı göstərilir.

Bu hissənin *üçüncü bölümündə* araşdırılan roman-nağıl Böyük Britaniya postmodernist diskursunda şifahi və yazılı nağılın dekonstruksiyası nəticəsində yaranmış janr növü kimi təhlil olunur. Nağılın tipoloji xüsusiyyəti olan oyun başlanğıcı postmodernist təhkiyənin aparıcı prinsiplərindən biridir və roman-nağıl hibridliyində modifikasiyaya uğrayaraq yeni janr formasını yaradır. Böyük Britaniya postmodernist romanının aparıcı simalarından olan Ancela Karterin romanları qotik fantastika ilə magik realizmin elementləri, postmodernizmin estetik prinsipləri üzərində qurulmuş romanları intertekstual postmodernist mətnin ən mükəmməl nümunələri hesab edilir. A.Karterin “Qanlı otaq”⁶⁸ roman-nağılı ənənəvi məhəbbət romanlarına parodiyadır. Eyni zamanda əsərdə

⁶⁸ Carter, A. The Bloody Chamber. / A.Carter. – London: Penguin Books, – 1990. – 128 p.

qotik-barokko üslubundan yararlanma, məlum nağıl qəhrəmanlarının – triksterlərin iştirakı izlənilir. “Qanlı otaq” postmodernizmin oyun konsepsiyasına uyğun yazılıb və bu əsər fransız klassisizminin nümayəndəsi Şarl Perronun “Çəkməli pişik”, “Qırmızıpapaq”, “Bədheybət və gözəl”, “Yatmış gözəl”, “Göysaqal” nağıllarına parodiyadır. A.Karterin təhkiyəsində nağıl qəhrəmanları ironik ton alır, müasir insanın problem çəmbərinə düşür və yenidən “yazılır”, şəklini dəyişir, müəllif postmodernist romana xas olan intertekstuallıq, parodiya və istehzadan yararlanır.

Yaradıcılığı postmodernizmin bədii-estetik prinsipləri ilə bağlı olan Nil Qayman da ədəbi nağılın, fentezi janrının layiqli nümayəndəsi hesab olunur. Onun janr hibridliyi və mədəni kodların qarışığından yaranmış mətnlərində postmodernist ədəbiyyatın əsas prinsipləri olan qeyri-müəyyənlik, çoxqatlılıq, fraqmentarlıq və parodiya, oyun, qrotesk və hiperbola, habelə mifologemlər vacib elementlərdəndir. Yazıçının “Amerika tanrıları”⁶⁹ roman-nağılı postmodernizmin poetik prinsiplərinə əsasən qurulub və o, “açıq” mətndir. Lakin bu roman-nağıl ənənəvi ədəbi nağıldan fərqlənir. Bu roman-nağılda inversiyalara yer ayrılır, stabil dünyanın xaosa çevrildiyi əks olunur, müxtəlif janrlar, fərqli mifoloji-dini motivlər, gerçək və uydurma, mif və magiya, detektiv və pritça, alt və üst dünyalar çulğışı.

Dissertasiyanın **III fəslə “Böyük Britaniya postmodernist romanının poetikası: struktur-kompozisiya xüsusiyyətləri”** adlanır.

Bu fəslin *birinci yarımfəslində* Böyük Britaniya postmodernist romanında narrativ strategiyalar və bunun tərkib hissəsi olan monofonik və polifonik vasitələr tədqiq olunur. Bədii nəsrin kommunikasiya növü kimi özəlliyi adresat və adresantlar arasında xüsusi münasibətləri formalaşdırır. Oxucunun və ya resipiyentin mətni qavraması prosesi birinci mərhələdə əsərin müəllifindən gəlir, adresat və adresant məkan baxımından ayrılırlar. Onların bir-birilə kommunikasiyasını təhkiyəçi (narrator) yaradır və məhz narrator əsərdəki hadisələrlə oxucu arasında vasitəçi kimi çıxış edir,

⁶⁹ Gaiman, N. American Gods./ N.Gaiman. – New York: William Morrow. – 2001. – 480 p.

hadisələrin qavranılmasına, onların müəyyən nəzər nöqtəsindən təqdiminə, təsvir və təhkiyə prosesi zamanı emosional qiymətləndirməyə yönəlir. Elə buna görə də təhkiyəçi narrativ əsərlərin aparıcı qüvvəsi kimi dəyərləndirilir⁷⁰, bədii mətn elementi olaraq, müəllifdən fərqlənir: “Narrator və personajlar mahiyyət etibarilə “kağız varlıqlar”dır, hekayənin müəllifi heç cür bu hekayənin narratoru ilə qarışdırıla bilməz”⁷¹. Postmodernist mətnin narrativ strategiyası bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malikdir və bu sıraya narrativ situasiyaları yaradan fraqmentarlıq, qeyri-müəyyənlik, montaj, rizom kimi narrativ vasitələr aiddir. Müəllifin narratoloji strategiyası kimi postmodernist mətndə *metatekstuallıq* və *intertekstuallıq* da vacib şərt kimi çıxış edir.

Bu yarımfəslin **birinci bölümündə** postmodernist romanda monofonik narrativ vasitələr araşdırılır və bunları səciyyələndirən əsas xüsusiyyət kimi burada metatekst elementinin bir qayda olaraq oyun xarakteri daşması, süjet, motiv, dil və ədəbi üsullarda ironik ton alması vurğulanır. Böyük Britaniya yazıçısı M.Emisin “Reyçel qeydləri” romanında metatekstuallıq müəllifin narratoloji strategiyası kimi dəyərləndirilə bilər. Roman mətni çoxvariantlıdır və sona yetmir, narrator-personaj süjetin davamıyla bağlı bir neçə variant irəli sürür. Mətnin bir çox fraqmentləri qaralama qeydlərini xatırladır və oxucu əsər boyu onun yaranmasının deyil, güman edilməsinin, nə vaxtsa yaranacağına şahidi olur. Beləliklə, təhkiyənin reflektiv strukturu M.Emisin “Reyçel qeydləri”⁷², P.Akroydun “Oskar Uayldın vəsiyyəti”⁷³ kimi romanlarda mətn poetikasını müəyyənləşdirir, personaj-narrator *aktorial* təhkiyə situasiyası yaradır, metatekst belə əsərlərdə mətnin oxucunun gözü önündə yaranmasından, çoxsaylı variantların olmasından, *daxili fokallaşmadan*, bədii *intensiya* və *avtofiksionallıqdan* xəbər verir və bu kimi əsərlərin təhkiyə strategiyasının *monofonik* prinsiplə formalaşmasına dəlalət edir.

⁷⁰ Шмид, В. Нарратология. / В.Шмид. – Москва: Языки славянской культуры, – 2003. – с. 64.

⁷¹ Quliyev, Q. XX əsr ədəbiyyatşünaslıq konsepsiyaları. / Q.Quliyev. – Bakı, – 2012. – s. 193.

⁷² Amis, M. The Rachel Papers. / M.Amis. – New York: Vintage, – 2003. – 240 p.

⁷³ Ackroyd, P. The Last Testament of Oscar Wilde. / P.Ackroyd. – London: Harper Collins, –1983. – 185 p.

III fəslin birinci yarımfəslinin *ikinci bölümündə* postmodernist romanda polifonik narrativ vasitələr təhlil olunmuşdur. Polifonik təhkiyə mətn daxilində fərqli bədii sistemlərin bir araya gəlməsi, müxtəlif ədəbi-bədii aspektlərin postmodernist oyun priyomuna cəlb olunması ilə seçilir. Böyük Britaniya yazıçısı A.Karterin “Sirkdə gecələr”⁷⁴ postmodern poetikaya aid bu xüsusiyyəti dolğun ifadə edir, müəllifin bu və digər romanlarında təhkiyə yalnız nəql vasitəsi kimi aşkarlanmır, – “*Karterin bədii əsərləri narrativ aktın əsərin predmetinə çevrilməsi ilə başlayır... təhkiyənin hipnoz gücünü göstərən əsər, bizi və bizim dünyamızı narrativ vasitələrlə anlamağa, bədii ədəbiyyatın maddiliyi və maddi dünyanın uydurma olması, həmçinin yazıçı və oxucu arasında mətnin uydurma olmasıyla bağlı sazışa işarə*” kimi qavranılır⁷⁵. Roman postmodernist metanəsrin nümunəsi kimi özündə fraqmentarlığı və rizom narrativ vasitələri birləşdirməklə yanaşı oyun və montaj prinsiplərinə də riayət edir. *Polifoniya* narrativ vasitələrin bir araya gəlməsində, narrativ məkanın və zamanın yaranmasında da birbaşa iştirak edir. Birinci və üçüncü şəxsin dilindən nəql olunan əsərdə narratorun səslərini dəyişir, situasiyalı müxtəlif nəzər nöqtələrindən təqdim edir. Təhkiyə mətn kompozisiyası baxımından da diferensiallaşır: “London”, “Peterburq”, “Sibir” və “Nəticə” hissələrinə bölünmüş romanda hər bir hissə üslubi xüsusiyyətləri və həmçinin müxtəlif narrativ tiplərinin istifadəsi ilə seçilir, şəxslı və şəxssiz nəql, auktorial situasiya və narrator-personaj, diyetetik və ekzegetik narrativ məkanlar, fərqli fokallaşma üsulları çulğadır. A.Karterin “Sirkdə gecələr”, eləcə də C.Barnsın “Dünyanın tarixi 10½ fəsildə” romanlarında bütün bu polifonik vasitələr və struktur, M.Baxtinin təbiri ilə deyilsə, polifonik romanda reallaşan müəllifin bədii aləminin xüsusi formalarının təqdiminə, oxucu qavrayışının fəallaşmasına, əks ideoloji mövqelərin, fəlsəfi prinsiplərin “*dialogi şəkildə qarşılaşması, polemikası*”nın ifadəsinə⁷⁶ yönəlir.

⁷⁴ Carter, A. *Nights at the Circus.* / A.Carter. – London: Vintage Classics, – 1994. – 368 p.

⁷⁵ Finney, B. *Tall Tales and Brief Lives: Angela Carter's Nights at the Circus:* [Electronic resource]. URL: <http://web.csulb.edu/~bhfinney/carter.html>

⁷⁶ Baxtin, M. *Dostoyevski poetikasının problemləri.* / M.Baxtin. Tərc.ed., M.Qocayev. – Bakı: “Kitab aləmi” nəşr., – 2005. – s. 4.

III fəslin *ikinci yarımfəsl*i Böyük Britaniya postmodernist romanında intertekstuallıq məsələsinin təhlilinə həsr olunub. Mövcud araşdırmalarda postmodernizmin əsas xüsusiyyətlərindən olan intertekstuallıq fransız strukturalisti Rolan Bart tərəfindən irəli sürülmüş və bolqar əsilli poststrukturalist Yuliya Kristevanın nəzəri görüşlərində həllini tapmışdır. R.Barta görə “istənilən mətn” başqa bir mətnin əks-sədasıdır və postmodernist diskursun mühüm səciyyəsi iqtibas prinsipi, o cümlədən hər hansı predmetlə bağlı müxtəlif baxışların eyni dəyərə malik olmasını bildiren multiperspektivizmdir. Bunlar postmodernist mətnin şəxssiz səciyyəsini əks etdirir və R.Bartın irəli sürdüyü “müəllifin ölümü” postulatı, əsərin müəllifinin konkret şəxs deyil, hansısa mənəvi-ictimai-mədəni məkan olması, bu məkan vasitəsi ilə mətnlərdə mədəniyyətin zənginliyin təcəssüm etməsi mülahizəsi ilə bağlanır. Postmodernist intertekstuallığın tədqiqində M.Baxtinin “makrodialoq” – mətn daxili dialoq ideyası və “mikrodialoq” – bir əsərin digər əsərlərin dil formaları ilə dialoqu konsepsiyası, eləcə də bu anlayışın mədəniyyətlərarası və nəsillərarası dialoq anlayışları əhəmiyyətli rol oynayır.

Dissertasiyanın III fəslinin *ikinci yarımfəslinin birinci bölməsində* intertekstuallıq mədəniyyətlərarası dialoq kimi M.Bredberinin romanları əsasında şərh edilmişdir. Yazıçının “Doktor Kriminale”⁷⁷ romanında postmodernizmin “özgə” mətnlərlə oyun prinsipi “özünün” mətniylə bir arada əsas mətnyaradıcı amillərdəndir, təhkiyə prosesində “özgə” mətn “özününkü”nə çevrilir, bədii bütövlüyün materialı olur. Roman Lüdvig Vitqenşteyn, Ziqmund Freyd və Arqentina tanqosunun romandan zahirən uzaq olan sözlərindən iqtibaslarla başlayır, təhkiyənin təkamülü ilə aydınlaşır ki, oyun prinsipi ilə istifadə olunan bu iqtibaslar əsərin mənasını daşıyır. Romanda məlum mətnlərlə intertekstual dialoq romanın diskursunu dəyişir, eyni zamanda oxucunu əsərin “öz mətni”nə “yönəldir”, onu assosiasiyalar burulğanına “salır” və fəallaşdırır. Karnaval polifoniyası M.Bredberi romanlarında öz triksterini tapır, o parodiya və istehzaya söykənir. Keçmişlə, digər

⁷⁷ Bradbury, M. Doctor Crimiale. / M.Bradbury. – New York: Open Road Media. 2015. – 342 p.

mədəniyyətlərlə, başqa yazıçılarla dialoq, allüziya və reminissensiyalar, tarix və tarixi şəxsiyyətlərə ikili yanaşma keçmişin parodiya ilə rekonstruksiyası, “mətn içində mətn” prinsipi, janr hibridliyi müəllifin “Ermitaja doğru”, “Mübadilə məzənnələri”, “Qərbə doğru” romanlarında da əsas poetik xüsusiyyətdir.

Bu yarım fəslin *ikinci bölümündə* P.Akroydun romanlarında intertekstuallıq nəsilərəarası dialoqun ifadəsi kimi yazıçının “Londonlu Ləmlər ailəsi”⁷⁸ romanı təhlil olunmuşdur. Əsərin artıq adı müxtəlif diskurslarda fərqli mənalarda qavranıla bilər: romanın qəhrəmanları Çarlz və Merinin “Lambs” soyadı “ailə adı”, “quzular, eyn zamanda “qurbanlar” kimi anlaşıla və çevrilə bilər. Əsər Homer və Şekspir yaradıcılığına əsaslanan kiçik hekayələr ustası, XIX əsr ingilis şairi, dramaturqu və ədəbiyyatşünası Çarlz Ləmb və onun bacısı Merinin, Şekspirin guya yeni tapılan əlyazmalarını öz adına çıxan Uilyam Ayləndin həyatından bəhs edir. Bundan başqa romanda qoşma süjet – ədəbi tənqidçi Tomas de Kuinsi və Riçard Brinsli Şeridanın həyatından fraqmentlər onu postmodernist əsər kimi canlandırır. İngilis və dünya ədəbiyyatından gətirilən epigraflar və iqtibaslar onun interteksual əlaqələrini, əsərlərə edilən “gəzinti”lər isə kontekstuallığını üzə çıxarır. Roman aşkar və gizli iqtibaslar, reminissensiyalar, allyuziyalar, ingilis ədəbiyyatından parafrazlar, Bibliya motivlərindən “yoğrulmuş” mətdir. Əsərin qəhrəmanlarından olan Çarlz Ləmb həqiqi Çarlz Ləmdən sitatlar gətirir, onun oçerklərinə istinad edir. Mətdə Kvint Horatsi, Uilyam Şekspir, Lourens Stern xatırlanır, mətnlərindən iqtibaslar verilir, müəllifin özünün digər əsərlərinə, U.Ekonun “Qızılgülün adı” romanına allüziyalar izlənilir. Yazıçıda nəsilərəarası intertekstual dialoqun digər formaları da aşkarlanır: Akroydun “Viktor Frankenşteynin jurnalı” romanı XIX əsr ingilis yazıçısı Meri Şellinin “Frankenşteyn və ya müasir Prometey” romanının reminissensiyası, pretekst, arxetekstual zəmin kimi mənimsənilən bu əsərlə intertekstual dialoqdur. P.Akroydun bu postmodernist romanında R.L.Stevenson, R.A.Blox, Ç.Palanik, C.Q.Ballard romanlarının reminissensiyasını, romantizm və viktoriançılıq ənənəsini də izləmək olur.

⁷⁸ Ackroyd, P. The Lambs of London. / R.Ackroyd. – New York: Vintage, – 2005. – 224 p.

III fəslin “*Böyük Britaniya postmodernist romanının mifopoetikası*” adlanan üçüncü yarımfəslində göstərilir ki, XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəli postmodernist nəsrdə mifologizmlər müəllif priyomu kimi mifologem və arxetiplərlə oyun formasında özünü göstərir. Belə təsvirdə postmodernistlərin ironiya və bədii şərtlilik prinsipi mifoloji pafosu azaldır və müasir dünya ilə qədim dünya arasında paralellərə yol açır. Motiv, obraz-məna və süjet-janr xüsusiyyətlərini müəyyən edən mifologemlərin qaynaqları arxetiplərə söykənən romanlara aydınlıq gətirir. Q.Yunqa görə: “*mifoloji obrazlar arxetiplərə çevrilərək başər nəslinin sonrakı dövrlərdə bədii yaradıcılığının əsasını təşkil edir*”⁷⁹. Postmodernist romanda mifdən istifadə, bir tərəfdən, mifologemlər şəkilində üzə çıxırsa, digər tərəfdən o həmin mifologemləri “ciddiyə” almır, yeni mətn yaranmasında birbaşa deyil, dolayısıyla istifadə edir. Postmodernist romanın məzmununa təsir edən mifologemlər ideya, süjet, obraz, motiv şəklində yeni müəllif mətnini yaradır. Bunu britaniyalı yazıçılar M.Bredberinin “Doktor Kriminale”, K.İşiquronun “Dəfn olunmuş nəhəng”, L.Norfolkun “Lampriyerin lüğəti”, İ.Makyuenin “Qoz qabığı”, N.Qaymanın “Amerika tanrıları” romanlarında əyani şəkildə görə bilərik. Postmodernizmin təbiətinə uyğun olaraq, postmodern romanda mifologemlərdən istifadə ikili xarakter daşıyır – mifoloji süjet gerçəkliyin əksi hesab edildiyi halda, postmodernizmdə gerçəkliyin özü şübhə altına alınır və məsxərəyə qoyulur.

Böyük Britaniya postmodernist romanında şərh etdiyimiz tipologiya “Qəhrəmanın səyahəti” monomifinin arxetip-süjet kimi təfsirində hərtərəfli aşkarlanır və üçüncü fəslin *üçüncü yarımfəslinin birinci bölməsində* araşdırılır. İngilis-amerikan mifoloji tənqidinin aparıcı simalarından olan Cozef Kempbell “Min üzvlü qəhrəman” əsərində yazır ki, bütün miflərdə qəhrəman demək olar ki, eyni həyat yolu keçir, eyni sınaqlardan çıxır və o, belə hekayətləri monomif adlandırır. Q.Quliyev monomifi belə izah edir: “*ilkin struktur qismində monomif mifoloji invariantdır, bütün söz sənəti nümunələrində həmişə mövcuddur... söz sənətinin arxetipi, onun*

⁷⁹ Quliyev, Q. XX əsr amerikan ədəbiyyatşünaslığında aparıcı cərəyanlar. Dərs vəsaiti. / Q.Quliyev. – Bakı: Çapaşoğlu, – 2011. – s. 143.

universal motividir”⁸⁰. Bu mənada monomif arxetipini Böyük Britaniya yazıçıları L.Nolfokun “Lampriyerin lüğəti”, K.İşiquronun “Dəfn olunmuş nəhəng”, N.Qaymanın “Amerika tanrıları” romanlarında izləmək olar. Böyük Britaniya postmodernist romanında ilk növbədə “Bibliya” və yunan mifləri dekonstruksiyaya məruz qalır və yeni şəkildə parodiya və travestiya qaydalarına uyğun müasirləşərək yenidən yazılır. Belə rekonstruksiyada mif mətni olduğu kimi aşkarlına (“Amerika tanrıları”), özünün konkret şəkildə görünməyə bilər (“Doktor Kriminale”) və ya əsərdə həm mifdən, həm də real dünyadan söhbət gedər (“Lampriyerin lüğəti”). Bütün bu variantlarda arxaik süjet və obrazlar yenidən dəyərləndirilərək müasirliyi və eyni zamanda universal anlamları ifadə edir.

Britaniya postmodernist romanında monomifdən qaynaqlanan süjetlərdə izlənen arxetip obrazlar III fəslin ***üçüncü yarım fəslinin ikinci bölməsində*** araşdırılır. Bədii ədəbiyyatda Hamlet, Don Juan, Don Kixot, Kral Artur kimi arxetip obrazlar özlərində müəyyən mənə yükünü daşıyırlar. Bunlardan Hamlet obrazı klassik ədəbiyyatda ikiləşmiş şəxsiyyətin, varlıq və yoxluq arasında qalan və tərəddüd içində əzab çəkən insanın faciəsini əks etdirən arxetip personaj kimi aşkarlanırdısa, postmodernist romanda bu faciə qəhrəmanı öz triksterini yaşayır, komik situasiyalara düşür, istehza və yumorun hədəfində yenidən “canlanır”. Böyük Britaniya nəsrində Hamletin postmodernist obrazını İ.Makyuenin “Qoz qabığı”⁸¹ romanında görə bilərik. Bu romanda Hamlet arxetipi öz sələfini, ilkin obrazını təkrarlasa da, bütövlükdə o “kölgə” rolunda çıxış edir və ilkin obrazın faciəsi ironik hal alır, istehzaya məruz qalır. Müasir Britaniya romanında postmodernist dekonstruksiyaya uğrayan arxetip obrazlardan biri də Don Kixotdur. K.İşiquronun “Dəfn olunmuş nəhəng” romanında Don Kixot arxetip-obrazı əsərinin qəhrəmanı, cəngavər Qaveyn simasında yenidən canlanır və ilkin obrazdan fərqli olaraq “qara yumor”un, istehzanın obyektinə çevrilir. Dünya ədəbiyyatında arxetip obrazlardan biri olan Don Juan

⁸⁰ Quliyev, Q. XX əsr amerikan ədəbiyyatşünaslığında aparıcı cərəyanlar. Dərs vəsaiti. / Q.Quliyev. – Bakı: Çarşıoğlu, – 2011. – s. 147.

⁸¹ McEwan, I. Nutshell. / I.McEwan. – New York: Vintage Digital, – 2016. – 226 p.

Britaniya romançısı M.Bredberinin “Doktor Kriminalə” romanının baş qəhrəmanı Baslo Kriminalenin obrazında müasirləşdirilərək, yeni mifologemə çevrilir, oyun poetikasına uyğun təfsir olunur. Bu roman XX əsrin sonu ədəbi aləmin və siyasi durumun özünəməxsus panoramını əks etdirir. Əsərin qəhrəmanı sözün əsil mənasında “buqələmun”dur. O, pragmatik insanı təcəssüm edir, maddi və şəhvani hisslərlə yaşayır, amma eyni zamanda da dünya elmlərinə bələd olan, bəşəri dəyərlərdən xəbərdar olan filosof, elm adamıdır, həm də oxuyub öyrəndiyi bilikləri öz adına çıxaran “işbaz” obrazıdır. Beləliklə, postmodernist romanda yeni ədəbi situasiyaya uyğun təfsirini tapan arxetip obrazlar öz klassik zahiri cizgilərini saxlasalar da, postmodernist dekonstruksiyaya uğrayaraq, mahiyyət etibarilə müasir dövrün ictimai, siyasi proseslərinin, mənəvi-əxlaqi aşınmaların, xarakterlərin metamorfozlarının bədii ifadəsinə xidmət edir.

Dissertasiyanın **IV fəslü “Böyük Britaniya postmodernist romanında tarixin kroskultural tipologiyası”** adlanır və üç yarımfəsilədən ibarətdir. Bu fəslin *“Tarixin lokal zəmində təkrar interpretasiyası”* adlanan *birinci yarımfəslində* XX əsr boyu baş vermiş mənəvi-psixoloji böhran və sosial kataklizmlərin bədii yaradıcılığa təsiri və bu zəmində, Britaniya postmodernist romanında tarixi proseslərə münasibətin özünəməxsusluğu və ədəbi tipologiyası şərh edilir. Bu yarımfəslin “Tarixin “nəsil tarixçəsi” formasınadək “kiçildilməsi””: Qrem Sviftin “Sutorpaq” romanı” adlı birinci hissəsində, tarixin lokal zəmində interpretasiyası Q.Sviftin “Sutorpaq”⁸² romanı əsasında təhlil olunmuşdur.

Birinci şəxsin adından nəql olunan bu əsərdə hekayəçi baş qəhrəmanın özüdür və onun səsi əsərdə iştirak edən müəllifin səsi ilə üst-üstə düşür. Baş qəhrəman Tom Kirkin xatirələri ilə başlayan əsər ilk baxışdan anlaşılmayan fraqmentlərə bölünərək mozaikani xatırladır. Qardaşı və atası haqqında yaddaşını “vərəqləyən” Tom yaşadığı yeri təsvir edir. İngiltərənin şimalında yerləşən dağlıq zonasının landşaftından danışır. İlk baxışdan mənasız görünən bu təsvir ani olaraq kəsilir və qəfil baş vermiş ölüm hadisəsinin təsvirinə yönəlir, sonra isə təhkiyəçi yenidən müasiri olduğu dövrə qayıdır.

⁸² Swift, Q. Waterland. / Q.Swift. – New York: Vintage International. A Division of Random House, INC, – 1992. – 372 p.

Oxucu artıq Tom Kriki tarix müəllimi qismində görür və onu fənninin ixtisara düşməsi dilemması qarşısında qaldığının şahidi olur. Otuz iki il həyatını bu elmə bağlayan baş qəhrəmanın tarix haqqında düşüncələri özünün və ailəsinin tarixçəsində yenidən canlanır, keçmiş və indi biri-birini əvəz edən “yaddaşda” yenidən “yazılır”. Nəsil şəcərəsinin, ailəsinin tarixçəsinin nəqli artıq cavan nəslə maraqlandırmayan “quru”, donuq tarixi canlı tarixlə əvəz edir. Beləliklə, Q.Svift tarixi “nəsil tarixçəsinə” qədər “kiçiltməklə” onu dünya tarixinin məhvərinə salır, ailə tarixçəsinin timsalında insanı tarixin iştirakçısı kimi təqdim edir.

IV fəslin *birinci yarımfəslinin ikinci hissəsində* Kazuo İşiquronun “Dəfn olunmuş nəhəng”⁸³ romanı əsasında tarixin “geolokasiya” müstəvisində təkrar dəyərləndirilməsi təhlil olunmuşdur. Bu əsərdə mifologemlər və müasirlik tarixi zaman kəsiyində birləşir, cəngavər romanlarının, kurtuaz ədəbiyyatının, fantastika, pritça, epos, psixoloji roman, magik realizm, ekzistensializm elementləri qovuşur. Mətnə real dünya, əfsanə, mif, nağıl birləşir. Gerçəklik və əfsanənin birliyi problemin həlli konkret insan taleyi kontekstində axtarılır, xalqın taleyi bəşəriyyətin taleyi ilə birləşir, xalq və tarix məsələləri romanın arxitektônicasini müəyyən edir. Yaddaş, kimlik, varolma problemi önə çıxır. “Beovulf” eposunu, cəngavər romanlarını parodiya edən “Dəfn olunmuş nəhəng” romanının süjeti də axtarış motivi, brit icmasının iki yaşlı üzvünün – Aksel və Beatrisanın oğullarının axtarışına çıxması ilə başlayır. Kurtuaz ədəbiyyatı elementləri bu iki yaşlı insanın birləşməsinə münasibətində özünü göstərir. Lakin Aksel və Beatrisa yaddaşsızdırlar. Yaddaşsızlıq nəinki onları, bütün icmanı “bürüyüb”: insanlar heç nəyi yada sala bilmirlər, keçmiş sanki yoxdur. Saksların yaşadığı qonşu kənddə də durum eynidir. Britlər və sakslar sanki amneziyaya düşər olub. Lakin yaddaşları canlansa, ciddi konfliktlər də yenidən alovlanacaq. Bu fonda müəllifin təfsirində tarixə ekskurs və yaddaş-yaddaşsızlıq məsələsini “qara yumor”un səpgisində ironik ton alır. Onlar oyanıb cavabdehlik hissini qəbul etmək, yoxsa əbədi “yuxulamaq” kimi dilemma qarşısındadırlar. Yuxudan oyanıb

⁸³ Ishiguro, K. The Buried Giant. / K.Ishiguro. – New York: Vintage International, – 2016. – 336 p.

həqiqətlə qarşılaşmaq isə daha böyük faciələrə yol açacaq. Beləliklə, insanın qarşısında duran seçim və seçimsizlik, obyektiv tarix və tarix haqqında təsəvvür, yaddaş və unutqanlıq kimi dilemmalar aktuallaşır. Mətdə tarixi amneziyanın alleqoriyası və tarixin yenidən yazılması meyarı aktuallaşır. Göründüyü kimi, K.İşiquro “Dəfn olunmuş nəhəng” romanı ilə tarixi lokal zəmində təkrar “yazır”, iki tayfa – saks və britlər arasında baş verən və tarixin dərinliklərində gizlənən “həqiqətlər”i geolokasiya müstəvisində dəyərləndirir.

IV fəslin ikinci yarım fəslı *“Tarixin global zəmində təkrar interpretasiyası”* adlanır. Tarixi romanın yeni tipi olan postmodernist tarixi metaromanda L.Hatçenin təbirincə desək, *“tarix uydurulmuş zamanın forma və məzmununun yenidən işlənməsi... böyük narrativ”*⁸⁴ kimi anlaşılır. Nəticə etibarilə, fəlsəfiliyə meyilli Böyük Britaniya postmodernist romanında keçmiş dövrlər yalnız lokal çərçivədə deyil, global proses olaraq da öz bədii təfsirini tapır, epistemoloji kəsikdə, müəyyən diskurslarda yenidən yazılır, bəşəri kontekstə bağlanır. Digər tərəfdən, Böyük Britaniya postmodernist romanlarında tarixin global zəmində təkrar dəyərləndirilməsi insanın varlığını yenidən təsvir etmək cəhdidir. Xatırlama, yaddaş postmodernist təhkiyənin əsas prioritetinə çevrilir. Yaddaş keçmişin yenidən təfsirinə məruz qalır, tarix mifə çevrilir və improvizərlə nəql edilir, uydurma reallıq qədər gerçək, realıq isə uydurma qədər mifik qavranılır. Belə təsvir üsulu dissertasiyada C.Barnsın “Dünyanın tarixi 10½ fəsildə” və M.Emisin “Zamanın oxu və ya cinayətin təbiəti” romanları əsasında araşdırılır.

“Dünyanın tarixi 10½ fəsildə” adlı əsərində tarixi istehzaya məruz qoyan, faktları ələ salan, onları obyektiv deyil subyektiv adlandıran C.Barnsın tarixə, filogeneza sarkastik münasibəti və bunun global diskursiv təbiəti dördüncü fəslin *ikinci yarım fəslinin birinci bölümündə* təhlil olunur. C.Barns romanı bu ifadəylə başlayır: *“Tarix – olanlar deyil. Tarix – yalnız tarixçilərin bizə danışdıqlarıdır”*⁸⁵. C.Barns tarixi yenidən yazmağa cəhd edir, o,

⁸⁴ Hutcheon, L. A Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction. / L.Hutcheon. – New York and London: Routledge, – 1988. – p.179.

⁸⁵ Barnes, J. A History of the World in 10½ Chapters. / J. Barnes. – New York: Vintage, – 2009. – p. 3.

keçmiş və indi arasında qalan, çoxdan unudulan “həqiqət”dən söz açır. Çoxsaylı suallar qaldırılan romanda cavablar oxucunun öhdəsinə buraxılır, lakin onların ehtimalı cavabları da yeni suallar doğurur. Bu üzdən əsər rebus xarakteri daşıyır və məndə publisistika ilə elmi araşdırmanın, detektiv süjetlə siyasətin bağlılığının və nəticə etibarilə əsərin əyləncəyə çevrildiyinin şahidi oluruq. “İncil” süjeti ağacqurdu tərəfindən yenidən “nəql edilir”, ölümdən sonrakı həyat dünya tarixi ilə eyniləşdirilir, bu tarix isə sona çata biləcək müasir dünyanın taleyinə bərabərləşdirilir. Tarixin qlobal zəmində təkrar interpretasiyasını təsvir edən C.Barns filogenezin sarkastik təfsirini verir və təsadüflərin tarixdəki yerindən bəhs edir. Müəllifə görə dünya tarixinin inkişaf qanunauyğunluqlarını müəyyən etmək olmur ona görə ki, məqsədyönlü tarixi inkişaf mümkün deyil. Fraqmentar-mozaik kompozisiyası olan romanda universal süjetlər və fəlsəfi mətləblər, qlobal tarix və miflər də sarkastik təqdim olunur. Tanrıdan və Nuh peyğəmbərdən xəbərsiz gəmiyə keçən ağacqurdunun təhkiyəsi əsərin istehza dolu kinayəsindən xəbər verir və məhz bu üslub romanın ilk səhifələrindən müəllifin acı istehzası şəklində özünü göstərir. Nuhun gəmisinin ümumbəşəri dini, mifoloji təsvirinə alışan oxucu müəllifin total kinayəsinin və sarkazmının, qlobal motivlərin ələ salınmasının şahidinə çevrilir. Eksplisit müəllif rolunda çıxış edən, mətn fraqmentlərini birləşdirən ağacqurdu-təhkiyəçi, müəllifin klassik süjetə əlavə etdiyi Nuhun uydurma oğlu kimi daxil etdiyi Varadi adlı obraz romanın ironik tonunu daha da kəskinləşdirir. Bu sarkazm əsərin bütün fəsillərində, o cümlədən Orta əsrlərə, müasir dövrə aid süjetlərdə də izlənilir.

IV fəslin *ikinci yarım fəslinin* müvafiq hissəsində Martin Emisin “Zamanın oxu və ya cinayətin təbiəti”⁸⁶ romanı əsasında tarixin “anesteziya effekti”nin təkrar bədii interpretasiyası təhlil olunur. Qeyd etdiyimiz kimi tarix və insanın tarixlə qarşılıqlı əlaqəsi Böyük Britaniya postmodernist romanının aparıcı problemlərindəndir. Belə romanlarda tarixi prosesə yenidən baxılır, yenidən dəyərləndirilir, tarixi hadisələr “dəyişilməzlik” funksiyasından çıxır, müasir nəzərlərlə obyektiv təhlilə çəkilir. Postmodernist yazıçıların

⁸⁶ Amis, M. Time’s Arrow or the Nature of the Offence. / M.Amis. – New York: Vintage, – 1992. – 176 p.

keçmişə baxışları məlum tarixi hadisələr fonunda gerçəkləşir və tarix mədəni yaddaşa söykənərək indinin bir hissəsinə çevrilir, ənənə və davamlılığı qorumağa xidmət edir. Bu baxımdan, M.Emisin müasir dünyanın keçmişindən bəhs edən “Zamanın oxu və ya cinayətin təbiəti” romanı reallığı yenidən yazmaq, keçmişə ironik tərzdə bu günə calamaq cəhdi, başqa sözlə ingilis “qara yumor”uyla yazılmış metaməndir. Böyük Britaniya postmodernist nəsrində keçmişdən “qırılma” hissi böhran, başqa sözlə keçmişlə indi arasındakı əlaqəsizlik “dünyanın sonu” mənasını daşıyır. Bu səbəbdən, postmodernist nəsrdə keçmişin bu günün nəzər nöqtəsindən təsviri yeni təhkiyə yollarının aranmasına gətirib çıxardı. Belə təhkiyədə onlar müasir insanın anlaşılmazlıqdan doğan həyəcanlarından və özünü tam “itirilmiş” hiss etməsindən bəhs edir.

Holokost və Osvensimlə bağlı olan, nasist hərbi canı, həkim Tod Frenkli öz dəhşətli keçmişindən “qopmaq” istəyir. Lakin romanın təəccüb doğuran təhkiyəsi elə qurulub ki, Tod Frenkli öldüyü gündən doğulduğu günə – geriyyə hərəkət edir, Nyu-Yorkdan Vatikanə, oradan isə Osvensimə qayıdır. Romanda zaman geriyyə dönmür və müəllif tarixi faktları dəqiqliyi ilə yenidən canlandırır, lakin hadisələr bir-birinin ardınca deyil, əksinə inkişaf edir və beləliklə, nəql edilənlərin mahiyyətini dəyişir. Qəhrəmanın “daxili səsi” baş verən tarixi faciəni özü başa düşdüyü kimi nəql edir və beləcə, nasistlərin insan qırğınına bəraət qazandırır, faciənin əsasında yaxşı niyyətin olduğundan söz açır. Nəticə etibarilə, II Dünya müharibəsində törədilən insan qırğınları elə insanın özünün yaratdığı bəşəri fəlakət kimi təqdim edilir.

IV fəslin üçüncü yarım fəslində **“Britaniya postmodernist romanında tarixin qlobal zəmində representasiyası”** məsələsi tədqiq olunur. Bu anlayış Böyük Britaniyanın postkolonial dövrünün xüsusiyyətləri, keçmiş koloniyaların nümayəndələrinin Britaniyada yeni marginal mədəniyyətin və multikulturalizmin formalaşmasında birbaşa iştirakı ilə bağlı idi. Postkolonial diskurs xüsusi şəraitlərdə yaranan, “başqasının” mədəniyyətini özündə daşıyan, başqa sözlə yeni paradigmalara, o cümlədən Şərqi-Qərbi münasibətlərinin öyrənilməsinə yol açdı. Postkolonial ədəbiyyatın öyrənilməsində müstəsna roluna olana Frans Fanon yazırdı ki, “gəlmələr” keçmişlə

deyil, yeni yaranan cəmiyyətdə “yeni milli ideyalarla” birgəməvcudluq şəraitində yaşaya bilərlər⁸⁷. Mədəniyyətlərin belə çulğışıqlığı, çoxqatlılığı Böyük Britaniya postmodernist romanında tarixə münasibətdəki qlokallığı müəyyənləşdirdi. E.Saidin⁸⁸, H.Babanın⁸⁹ qlobal tarixi representasiya konsepsiyası ilə bağlı olan bu anlayış hibrid mədəniyyət, eyni zamanda “yerli” və “gəlmə”, postkolonial utanc məfhumlarını əks etdirir.

Bu məsələ tədqiqatın “*Hənif Qureyşinin “Şəhərkənarından olan Budda”⁹⁰ romanında postkolonial utanc problemi*” adlı *birinci hissəsində* ayrıca tədqiq olunur. Romanda yeni cəmiyyətə inteqrasiya etməyə çalışan, bəzən bu cəhdləri gülüş doğuran “gəlmələr”in çabalarından, “yerli”lərlə münasibətlərindən bəhs edilir. “Özgə” cəmiyyətdə varlıq mücadiləsi aparan, eyni zamanda da milli kimliyini itirmək istəməyən iki ailənin təmsalında mühacirlərin ingilis cəmiyyətinə inteqrasiyası, azad yaşamaq arzusunun doğan istəkləri müəllif tərəfindən xəfif komizmlə təsvir olunur. Əsərdə mədəni “çoxsəslilik” (H.Baba), mədəni və irqi müxtəliflik personajlar arasında qarşılıqlı əlaqələrin qurulmasına gətirdiyi kimi, fərqli qrupların təcrid olunması ilə də nəticələnir, “gəlmə” personajlar diskriminasiyaya məruz qalır və tragikomik tərzdə “yerli” olmanın yollarının axtarırlar. Bu tip qəhrəmanların faciəsi ondadır ki, onlar artıq “şərqli” deyillər və tam mənada “yerli”, ingilis də olmaları mümkün deyil. Bu sosial və mental ikilik süjetdə gərgin situasiyalar yaradır, yeni nəsillər arasında hökm sürən postkolonial utanc vəziyyəti yaradır, bununla da Britaniya cəmiyyətində multikultural dəyərlərə və tolerantlığa, qarşılıqlı uyğunlaşmaya əsaslanan alternativ mədəniyyət axtarışları aktuallaşır. Beləliklə, əsərdə H.Babanın “mədəni hibridlik” ideyası müəyyən sərhədləri olan statik, ənənəvi mədəniyyəti daşıyan yeni hibrid identikliklə tamamlanır.

⁸⁷ Fanon, F. Wretched of the Earth. / F. Fanon. – London: Penguin Books, – 1970. – p. 57.

⁸⁸ Said, E. Orientalism. / E.Said. – London: Vintage Books, – 1979. – 368 p.

⁸⁹ Bhabha, H.K. The Location of Culture. / H.K. Bhabha. – London and New York: Routledge, – 1994. – 440 p.

⁹⁰ Kureishi, H. The Buddha of Suburbia. / H. Kureishi. – London: Penguin Books, – 1991. – 288 p.

IV fəslin *üçüncü yarımfəslinin ikinci bölümündə* Zadi Smitin “Ağ dişlər”⁹¹ romanı əsasında postmodernist romanda multikultural dəyərlər tədqiq olunur. İngilis və yamaykalı ailəsində dünyaya gəlmiş yazıçının yaradıcılığı daha çox milli kimlik və hibrid kimlik problemlərinə üstünlük verməsi ilə seçilir. Z.Smitin “Ağ dişlər” romanı müxtəlif mədəniyyətlərin qovşağında yerləşən, üç nəsil qarışığına məruz qalan ingilis ailəsindən bəhs edir. Böyük Britaniya ədəbi tənqidində bu əsər barışmaz cəbhələrdə duran iki müxtəlif mədəniyyətlər kimi deyil, əksinə özündə multikultural dəyərləri daşıyan yeni hibrid mədəniyyətin daşıyıcılarının, yeni tip insan obrazlarının bənzərsizliyi ilə təhlilə çəkilir. Romanda yazıçı insanlar arasında mövcud olan dini, irqi, mədəni müxtəlifliyin onların yaşam tərzinə və biri-birinə olan münasibətlərin təsirində bürüzə verdiyini vurğulayır, lakin bunu dramatik situasiyalarda deyil, yumor və ironiya ilə təsvir edir. Komiklik əsasən məişət, ailədaxili münasibətlər müstəvisində aşkarlanır. Bütövlükdə isə, yazıçı imperiyanın süqutundan sonrakı mərhələdə yaşayan mühacirlərin cəmiyyət tərəfindən olduğu kimi qəbul edilməsini və əldə etdikləri azadlıqdan bəhrələnməsindən söz açır.

Beləliklə, Z.Smitin romanı lokal və qlobal sivilizasiyaların qlobal mərhələyə qədəm qoyduğu zaman kəsiyində yaşayan insanların çoxmədəniyyətlik, tolerantlıq, birgəməvcudluq şəraitində mövcudluğunun sosial, psixoloji, mental, kulturoloji aspektlərini postmodernist mətn tipologiyasına xas poetik və üslubi vasitələrlə təsvir edir. Bu şəraitdə yaşayan personajların mənəvi, psixoloji, sosial cizgilərini, xarakterini təhlil və ifadə edir. Tədqiqatçı Terin Byukemanın qeyd etdiyi kimi, bu əsər *“sözün əsil mənasında irq, multikulturalizm, hibridlik və mühacir həyatı məsələlərinə fokuslanır”*⁹². Bununla da romanda Britaniyanın postkolonial dövr tarixinin çoxsəsli, multikultural, hibrid mədəniyyətinin və həyat tərzinin səciyyəsi təqdim olunur. Nəticə etibarilə, Z.Smitin “Ağ dişlər” romanını hibrid mədəniyyətlərin, multikulturalizmin real şəkildə mövcud olması ideyasının təcəssümü, eyni zamanda yazıçı

⁹¹ Smith, Z. *White Teeth*. / Z.Smith. – London: Vintage, – 2001. – 464 p.

⁹² Beukema, T. *Men Negotiating Identity in Zadie Smith’s White Teeth* // – St John’s, *Postcolonial Text*, – 2008. Vol 4, No 3, – p.7.

təhkiyəsinə tarixin qlobal zəmində representasiyasının bariz nümunəsi kimi dəyərləndirə bilərik.

Dissertasiyanın **Nəticə** hissəsində tədqiqatdan alınan qənaət ümumiləşdirilmiş və belə bir yekun təqdim olunmuşdur ki, Böyük Britaniya ədəbiyyatının aparıcı meyli olan, Avropa fəlsəfi-estetik ənənəsindən və XX əsr Qərb cəmiyyətində baş verən ictimai-mədəni proseslərdən qaynaqlanan, özünəməxsusu yaradıcılıq prinsipləri və tipologiya ilə seçilən postmodernizm cərəyanında roman janrı xüsusi aktualıq kəsb etmiş və ədəbi prosesin təkamül meyllərini dolğun ifadə eləmişdir. Ümumilikdə sabit tarixi ənənəni və dəyərlər sistemini qəbul etməyən Böyük Britaniya postmodernizmini fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri məhz tarixə, xüsusən viktorian dövrünə dərin maraq, keçmişin və klassikanın yeni “oxunuşu”, ənənə ilə özünəməxsus ironik “oyun” və onun parodik təfsiridir. “Writing back” adlanan bu üsul Böyük Britaniya postmodernist romanının özünəməxsus poetikasını, intertekstual səciyyəsinə müəyyənləşdirir. Tarixi-mədəni şəraitə uyğun olaraq, ingilis fəlsəfi roman ənənələrinin “açıq əsər”lə simbiozu, ənənə ilə müasirliyin sintezi, bədii eksperiment, ironiya, parodiya, simulyakr, ironiya-oyun, janr polifonizmi, mifin modifikasiyası, alleqoriya və parabola, nağılın dekonstruksiyası kimi prinsip və xüsusiyyətlərlə, roman-mif, roman-pritça, roman-nağıl janrlarının aktualığı ilə seçilən Böyük Britaniya postmodernist romanı özünəməxsus struktur-kompozisiya xüsusiyyətləri ilə də fərqlənir. Bu baxımdan dissertasiyada monofonik, polifonik narrativ vasitələrin, intertekstualıq, mədəniyyətlərarası dialoq, nəsillərarası dialoq, arxetip süjet və obrazlardan istifadə ayrıca tədqiq olunmuşdur. Böyük Britaniya postmodernist romanı tarixə krosskultural münasibət, onun müasirlik baxımından yenidən təkrar “yazılması”, tarixin lokal, qlobal və qlobal təfsiri ilə də seçilir. Tədqiqat işində Böyük Britaniya postmodernist romanının tipologiyası və poetikası sistemli şəkildə ilk dəfə xüsusi tədqiq olunmuş, ədəbiyyatşünaslıqda geniş öyrənilmiş səciyyəvi məsələlərin çərçivəsindən kənara çıxan bəzi problemlərə ilk dəfə toxunulmuşdur. Alınmış qənaət və nəticələrdən XX əsr Böyük Britaniya ədəbiyyatının, ingilis postmodernizminin, eləcə də müasir Azərbaycan ədəbiyyatının və

postmodernizminin tədqiqində geniş istifadə oluna bilər. Bu problemlərin müqayisəli-tarixi, müqayisəli-tipoloji və nəzəri baxımdan gələcək tədqiqini də aktual hesab etmək olar.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin aşağıdakı məqalə və tezislərində əks olunmuşdur:

1. Postmodernist mətnlərdə intertekstual əlaqə // Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri. Respublika elmi-praktik konfransı. Azərbaycan Dillər Universiteti, – Bakı: – 7-8 may, – 2014, – s.401-403;
2. Piter Akroydın “Londonlu Ləmlər ailəsi” (“The Lambs of London”) romanında intertekstuallıq // – Bakı: Azərbaycan Dillər Universitetinin Elmi Xəbərləri, –2016, №1. – s.188-194;
3. Historiographic metafiction in the poetic context of British postmodern novel (on the basis of novel “To the Hermitage” by Malcolm Bradbury)// Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти. – Canada-Serbia –Poland-Ukraine. – Montreal: СРМ «ASF», – 2017, – s.88-93;
4. Britaniya postmodernist romanında istehza və oyun prinsipi (Devid Locun “Britaniya muzeyinin süqutu” və “Yaxşı iş” romanları əsasında)// – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2017. № 4(104), – s.303-307;
5. Qrem Sviftin “Sutorpaq” romanının bədii xüsusiyyətləri (Postmodernist romanın spesifikliyi kontekstində)// – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Humanitar Elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi, – 2017. № 4, – s.86-94;
6. Culian Barnsın “Dünyanın tarixi 10½ fəsilə” romanında istehza // – Bakı: Azərbaycan Dillər Universitetinin Elmi Xəbərləri, – 2017. № 4, – s.42-50;
7. Böyük Britaniya və Azərbaycan postmodernist romanı keçmiş və müasirliyin dialoqu müstəvisində // Gənc Tədqiqatçıların I Beynəlxalq Elmi Konfransı. – Bakı, – 2017, – s.824-825;

8. Intertextual Dialogue in the British Postmodern Novels (On the basis of Peter Ackroyd's novels) // – Canada, International Journal of English Linguistics. Canadian Center of Science and Education. – 2018. Vol. 8, № 3, June, – p.239-250;
9. Başqalaşan dünyanın dəyişdirdiyi bədii mətn (Kazuo İşıqurunun “Dəfn olunmuş nəhəng”i postmodernist romanın poetikası müstəvisində) // – Bakı, “Azərbaycan” jurnalı, – 2018. № 6, – s.190-198;
10. Böyük Britaniya və Azərbaycan romanı ədəbi əlaqələr kontekstində // “Davamlı inkişaf və humanitar elmlərin aktual problemləri – 2018”, Beynəlxalq konfrans. Azərbaycan universiteti. – Bakı, – 2018, – s.168-170;
11. Play conception in British postmodern novel (In the context of the ideological and cultural typology of the novel) // – Almatı, Al-Farabi Kazakh National University. Eurasian Journal. Of Philology: Science and Education, – 2018. № 3 (171), – p.4-10;
12. M.Bredberinin romanlarında intertekstual oyun //– Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Humanitar Elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi, – 2018. № 6, – s.83-90;
13. Müriel Sparkın romanlarında fərqli ədəbi-bədii meyllərin sintezi // – Bakı: Azərbaycan Dillər Universitetinin Elmi Xəbərləri, – 2018. № 3-4, – s.42-50;
14. Postmodernist diskursda nağılın dekonstruksiyası: A.Karter və N.Gayman yaradıcılığında roman-nağıl // – Bakı: AMEA, Filologiya məsələləri, – 2018. № 18, – s.249-262;
15. Uilyam Qoldinq yaradıcılığında ingilis fəlsəfi roman ənənələrinin “açıq əsər”lə simbiozu // – Bakı: AMEA, Filologiya və sənətsünaslıq, – 2019. №2, – s.165-170;
16. Britaniya postmodernist romanında janr polifonizmi (A.Bayett və L.Norfolkun yaradıcılıqları əsasında)// – Bakı: AMEA, “Risalə”, – 2019. № 1, – s.105-114;
17. Böyük Britaniya postmodernist romanının təşəkkülü // – Bakı: Azərbaycan Universiteti, “İpək yolu”, – 2019. № 1, – s.63-70;
18. Postmodernist təhkiyədə alleqoriya və simvol: roman-pritça (U.Qoldinq, C.Faulz, K.İşıquro yaradıcılığı əsasında) // – Bakı:

- Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2019. № 1(109), – s.243-247;
19. Postmodernist romanın genezisində dair //– Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Humanitar Elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi, – 2019. № 2, – s.149-155;
 20. Универсальные и специфические особенности постмодернистского романа // ВЕСТНИК Московского государственного лингвистического университета, гуманитарные науки, – 2019, № 12(828), – с.132-150;
 21. Monomyth of “The Hero's Journey” as Plot Archetype in Postmodern Novel // 15th The International Conference “Social Science and Humanity”. – London, United Kingdom, – 27-29 September, – 2019, – p.55-60;
 22. Con Faulzun romanlarında bədii eksperimentlər //– Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2019. № 2(110), – s.224-230;
 23. Признаки, обуславливающие теоретико-идеологические основы и типологические различия постмодернистской литературы // – Ukraine, Scientific Journal Virtus, – 2019. № 35(June), – с.184-189;
 24. "Archetypal Images in Postmodern Prose of Great Britain" // XVIII International Scientific-practical conference «The Strategies of Modern Science Development». – Morrisville, North Carolina, United States, – 15-16 October, – 2019, – p.37-40;
 25. Polyphony as Narrative Strategy in Postmodern Novel // – Warsaw, Poland, Colloquium-journal, – 2019. №26 (50), – p.36-41;
 26. Britaniya postmodernist romanında tarixin interpretasiyası (Martin Emisin “Zamanın oxu” romanı əsasında) // – Bakı: AMEA, Filologiya məsələləri, – 2019. №16, – s.223-230;
 27. Postmodernist mətndə avtofiksionallıq (M.Emisin “Reyçel qeydləri” və P.Akroydun “Oskar Uayldın vəsiyyəti” romanları əsasında) //– Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Humanitar Elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi, – 2019. №6, – s. 61-67;

Dissertasiyanın müdafiəsi _____ 2023-cü il tarixində saat _____ Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Dillər Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “____” _____ 2023-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 04.05.2023

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 86 777 işarə

Tiraj: 100